

Malíř, Jiří

Problematika česko-slovenských vztahů v 80. a 90. letech 19. století v dosavadní české a slovenské historiografii

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1976-1977, vol. 25-26, iss. C23-24, pp. 237-259

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102704>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

a absolventi brněnského archívního studia, představitelé univerzitních učilišť oboru archívnictví z Prahy a Bratislavy, zástupci Archívni správy, pracovníci z československých archívů a delegace archívních učilišť z Polské lidové republiky a Německé demokratické republiky. Po zahájení konference doc. dr. Sášou Duškovou, DrSc., vedoucí oddělení archívnictví v Brně, vystoupili s pozdravnými projevy prorektor Univerzity J. E. Purkyně prof. dr. František Hejl, CSc., proděkan filozofické fakulty UJEP doc. dr. František Mainuš, CSc., a vedoucí katedry historie a archívnictví prof. dr. František Jordán, CSc. Hlavní referát přednesl zakladatel brněnského archívního studia prof. dr. Jindřich Šebánek, DrSc., který nastínil počátky, vývoj i dnešní stav oboru jak po stránce organizační, tak zejména z hlediska náplně studia. Vysvětlil svou koncepci výchovy archivářů, jak ji za svého dlouholetého působení realizoval, a zdůraznil především nutnost dát studentům pro jejich budoucí povolání solidní vědecký základ.

Doc. Dušková seznámila přítomné se současnými osnovami archívního studia a referovala o návrzích na úpravu studijních plánů oboru, vypracovaných (v rámci chystané celostátní přestavby vysokoškolského studia) ve vzájemné spolupráci všech tří univerzitních archívních učilišť v ČSSR.

Oba vedoucí zahraničních delegací — prof. dr. Andrzej Tomczak z Univerzity Mikuláše Koperníka v Toruni a doc. dr. Botho Brachmann z Humboldtovy univerzity v Berlíně — podali ve svých referátech přehled vývoje vzdělávání archivářů ve svých zemích a zamýšleli se nad vztahem mezi vědecko-teoretickou a praktickou částí studia archívnictví.

V obšírné diskusi, v jejímž průběhu bylo předneseno několik desítek příspěvků, ocenili účastníci konference zásluhu brněnského archívního studia a osobně jeho zakladatele profesora Šebánka o výchovu archívního dorostu. Shodli se v názoru, že dosavadní základní osnovy, na nichž je vzdělávání archivářů v Brně i na ostatních čs. univerzitách založeno, se osvědčily zejména v tom, že dávají posluchačům vědecký základ k tvůrčí práci a že skýtají i dostatečný prostor k tomu, aby bylo napříště možno v jejich rámci postupně seznamovat posluchače — s přispěním odborníků z praxe — s nově se tvořícími disciplínami souvisejícími s rozvojem nových forem písemnosti a příbuzných archívních materiálů. Pokud jde o formy studia, doporučili účastníci zachování denního (interního) studia jako základního typu přípravy budoucích archivářů. Zároveň vyslovili některé podněty směřující ke zlepšení kvality studia při zaměstnání, navrhli zvážit možnost realizace postgraduálního studia, v němž by se frekventanti seznamovali s nejnovějšími výsledky pomocných věd historických a archívni teorie i praxe, a věnovali pozornost i přípravě středních odborných pracovníků, kteří by mohli být vzděláváni v dvouletých kursech přidružených k dosavadním archívním studiím na univerzitách. Účastníci konference shodně zdůraznili, že brněnská konference uspořádaná k 25. výročí vzniku archívního studia v Brně významně přispěla k výměně vědeckých i pedagogických zkušeností, a přimlouvali se za to, aby se podobná setkání konala i v budoucnu.

Vladimír Vašků

PROBLEMATIKA ČESKO-SLOVENSKÝCH VZTAHŮ V 80. A 90. LETECH 19. STOLETÍ V DOSAVADNÍ ČESKÉ A SLOVENSKÉ HISTORIOGRAFII

Otázka česko-slovenských vztahů v posledních dvou desetiletích minulého století není zatím uspokojivě prozkoumána a zhodnocena. Oproti období tzv. jazykové rozluky nebo politické spolupráce Čechů a Slováků v revolučních letech 1848–1849 i vzhledem k pozdějšímu období do r. 1867 se problematika česko-slovenské vzájemnosti v 80. a 90. letech těšila mnohem menší pozornosti historiků.

Zájem české i slovenské buržoazní historiografie před i po první světové válce byl v otázce česko-slovenských vztahů do značné míry určován politickými a nacionalistickými zřeteli. Pro tuto politizující historiografii bylo ovšem mnohem aktuálnější období českého a slovenského národního obrození, které vzhledem k svému dynamickému a dialektickému vývoji mohlo nabídnout relativně bohatší argumentaci i pro protichůdné historické koncepce společné minulosti Čechů a Slováků, než ve vývoji česko-slovenských vztahů zdánlivě neplodná a stagnující 80. i 90. léta. Za-

vedení dualismu do značné míry ztížilo vzájemné kontakty české a slovenské buržoazní politiky a prohloubilo rozdíly v jejich celkové orientaci. Česká státoprávní politika v boji s německým nacionalismem hledala smíření a dohodu s maďarskými vládnoucími kruhy, zatímco vedení slovenského národního hnutí se postupně stále více ve své politické pasivitě oddávalo izolaci a iluzím reakčního slavjanofilství a rusofilství. Představitelé české i slovenské politiky tak de facto rezignovali na skutečnou politickou spolupráci. Na poli kultury byly zase dosud čilé kontakty umrtvovány stále velmi citlivě prožívanými nedorozuměními plynoucími z jazykového osamostatnění Slováků.

Tato situace se ovšem nemohla negativně neodrazit také v intenzitě zájmu buržoazní historiografie o toto období. Problémy 80. a 90. let minulého století byly navíc pro historiky dlouho příliš časově blízkou skutečností, než aby mohlo dojít k jejich objektivnímu a historicky adekvátnímu řešení a zhodnocení. Pokud přesto došlo k pokusům o historické posízení česko-slovenských vztahů v posledních dvou desetiletích 19. století, politický aspekt vedl historiky a historizující publicisty k tomu, že svou pozornost soustřeďovali především na sklonek 90. let, tzn. na počátky slovenské politické aktivity svázané s činností hlasistů, kdežto 80. léta a počátek 90. let zůstávaly povětšinou — až na zmínky o spolupráci českých a slovenských kulturních pracovníků — nepovšimnuty.

Dobová podmíněnost české a slovenské buržoazní historiografie týkající se otázky vzájemných vztahů Čechů a Slováků v tomto údobí způsobila, že existuje relativně mnoho příspěvků, v nichž je tato otázka aspoň okrajově předmětem zájmu, ale zároveň snížila jejich hodnotu, protože většina příspěvků nepřekračuje úroveň dobových polemik ne zcela prostých politických a ideologických aspektů. Mnohé z těchto prací představují spíše příklad dobové atmosféry než skutečný vědecký přínos.

Marxistická analýza i syntéza vzájemných vztahů Čechů a Slováků na konci minulého století je proto velmi nutná. Úsilí marxistické historiografie musí samozřejmě zahrnout širší časové úseky; 80. a 90. léta 19. století však vždy budou tvořit svébytnou fázi ve vývoji česko-slovenské vzájemnosti, neboť přes její relativní stagnaci právě v tomto období krystalizovalo nové pojetí vzájemnosti, které rozvinuto a modifikováno určovalo charakter vzájemných vztahů Čechů a Slováků nejen do počátku první světové války, ale v mnohém, ovšem za zcela odlišné politické a společenské konstelace, i za první republiky, zvláště ve směru tzv. čechoslovakismu. Česko-slovenské vztahy v 80. a 90. letech minulého století byly ve znamení přechodu od tradičního obrozenského chápání poměru Čechů a Slováků k nové formě diferencované spolupráce, jejíž charakter už víceméně nebyl určován apriorními idealistickými koncepcemi myslitelů obrozenského ražení, ale dobovými hospodářskými a sociálně politickými podmínkami a předpoklady.

Zájem marxistické historiografie o toto přechodné, ale zároveň klíčové období česko-slovenských vztahů je proto opodstatněný, i když zatím ještě ne dostačující. Jeho první významné výsledky lze zaznamenat teprve poté, co byly vytvořeny základní předpoklady pro rozvoj marxistického bádání o českých a slovenských dějinách v celém jejich rozsahu, tzn. až po vzniku lidově demokratického Československa. Význam marxistického výzkumu vymezeného období česko-slovenských vztahů spočívá hlavně v tom, že přináší nejen dílčí, dosud neznámé poznatky, ale především zásadně nové a objektivnější hodnocení už známých skutečností. Marxističtí historikové řeší totiž otázku vzájemných dějinných vztahů Čechů a Slováků na zcela odlišném základě, než tomu bylo u historiografie buržoazní, podléhající velmi často čechoslovakistickým koncepcím. Jejich prioritním východiskem je přesvědčení, že Češi a Slováci tvoří přes ojedinělou příbuznost a dlouhé společné kulturní soužití dva svébytné národy. Chápu proto vzájemné styky a vztahy Čechů a Slováků jako vzájemnost dvou samostatných národů, s přihlédnutím k jejich specifickému poměru.

Z rozsáhlé produkce, která se aspoň zčásti dotýká česko-slovenské vzájemnosti, nelze pro rozsah tohoto příspěvku uvést všechna díla. Nízká úroveň některých prací z produkce buržoazní historiografie, častá orientace na jiné otázky, někdy i dobová tendence — to nakonec ani nevyžadují. Soustředíme se zde proto jen na práce nejzákladnější, které jsou pro svou celkovou koncepci, pro dobový přístup k námi sledované problematice, charakteristické, nebo novátorské svým konkrétním faktografickým přínosem.

Česká a slovenská buržoazní historiografie se do první světové války otázkami vzájemnosti Čechů a Slováků na konci 19. století příliš nezabývala. Dobové repre-

zentativní dílo *Dějiny české politiky nové doby*¹ česko-slovenské vztahy celkem opomíjelo. Také v podstatě první pokus o moderní syntézu slovenských dějin — *Slováci. Vývin ich národného povedomia*² — odbýval otázku česko-slovenských vztahů jen dílčími zmínkami, aniž přitom zapěl příslušnost k martinské politické orientaci. Při sledování národního a politického vývoje na Slovensku v druhé polovině 19. století se jeho autor J. B o t t o soustředil na faktografické zachycení perzekuce slovenského národního hnutí a maďarizace Slováků,³ zatímco aktivizaci slovenské politiky na konci 19. století stejně jako česko-slovenským kontaktům věnoval pozornost jen tehdy, pokud se dotýkaly činnosti a snah martinského vedení slovenského národního hnutí.

Bezprostřední zájem věnovaly otázkám česko-slovenské vzájemnosti pouze novinářské články (většinou nevalné historické ceny) a publikace a brožury slovakofily zaměřených českých kulturních pracovníků. Typickými v tomto směru byly články a brožury známého slovakofila K. K á l a l a.⁴ Jejich propagační, osvětová a polemizující orientace vedla k značnému ahistorickému zjednodušování otázky česko-slovenských vztahů. Kálal usiloval o sblížení Čechů a Slováků, ovšem představoval si ho jednostranně jako kulturní, jazykové i nacionální přimknutí slovenského národa k národu českému, které zdůvodňoval hlavně nebezpečím germanizace a maďarizace. Přes tuto jednostrannost byl Kálal nicméně jedním z prvních českých autorů, který se systematicky zabýval otázkou česko-slovenské vzájemnosti a vzbuzoval o ni zájem.

Slovensko začalo vůbec v prvním decenniu 20. století budit pozornost širších kruhů české společnosti i evropské veřejnosti. Pro tento zvyšující se zájem o slovenskou otázku se staly příznačné polemiky vyvolané názory vyslovenými ve sborníku *Slovensko*,⁵ který z podnětu tehdejšího předsedy Československé jednoty prof. Pastrnka vydala roku 1901 Umělecká beseda, a názory slovenského lingvisty S. C z a m b e l a. Příspěvky českých a slovenských autorů sborníku Slovensko byly zaměřeny vesměs všeobecně kulturně, ale celková koncepce sborníku a hlavně stať prof. Pastrnka *Slovenština*,⁶ usilující dokázat úzkou jazykovou a kulturní příbuznost Čechů a Slováků, prozrazovaly, že sborník sledoval širší než jen osvětové a kulturní záměry. Růst česko-slovenské spolupráce na sklonku 19. a počátku 20. století, jehož výrazem byl i citovaný sborník, vyvolával ovšem i negativní reakce. S. C z a m b e l v brožurě *A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője*⁷ a lingvistickým spisem *Slováci a ich reč*⁸ vybudoval vůči Pastrnkovu pojetí zcela opačnou koncepci. Na základě filologické argumentace odmítající názor o blízké jazykové příbuznosti češtiny a slovenštiny vědomě usiloval o narušení česko-slovenské vzájemnosti. Czambelovy názory nejen vyvolaly v české i slovenské veřejnosti vlnu nesouhlasu,⁹ ale nepřímo podnítily hlubší zájem o Slovensko i v českých vědeckých kruzích.¹⁰ O slovenskou otázku,

¹ K. Kramář, Z. Tobolka, *Dějiny české politiky nové doby. Česká politika III*. Praha 1909; podobně je tomu in: E. Denis, *Cechy po Bílé hoře*. Praha 1911, 2. české vydání.

² J. B o t t o: *Slováci. Vývin ich národného povedomia I—II*, T. Sv. Martin 1906, 1910.

³ Pasivně obranné pojetí slovenské minulosti v 19. století se ještě výrazněji projevilo v práci A. Pietora, *Nápor—odpor. Ako postupovala maďarizácia a čo s tým súvisí*. T. Sv. Martin 1905.

⁴ *Československá vzájemnost. Karla Kálala spisy slovakofilské IV*. Praha 1930, 2, 167—176; *Proč se o Slováky staráme*. Praha 1907; *Slováci. Stručný rozhled po době minulé a přítomné*. Praha 1910; *Dějiny Slovenska*. Žižkov b. d.; *Rozhledy po dějinách Slovenska*. Praha b. d.

⁵ *Slovensko. Sborník statí věnovaných kraji a lidu slovenskému*. Red. F. Pastrnek, L. Niederle, J. Vlček. Praha 1901.

⁶ F. Pastrnek, *Slovenština*. Tamtéž, 44—56.

⁷ S. C z a m b e l *A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője*. T. Sv. Martin 1902. V českém překladu E. Gullera *Minulost, přítomnost a budoucnost československé národní jednoty. Kulturně historická studie*. Praha 1904. Guller doplnil překlad poznámkami a polemizujícími výňatky z českých a slovenských novin a časopisů.

⁸ S. C z a m b e l, *Slováci a ich reč*. Budapešť 1903.

⁹ Srov. pozn. 7.

¹⁰ Vedle starší objevné literárně historické práce J. Vlčka *Dějiny literatury slovenskej*. T. Sv. Martin 1890, vycházely na počátku 20. století etnografické a archeolo-

resp. o bezprávné postavení Slováků v Uhrách, začala projevovat zájem i zahraniční publicistika. Výsledkem tohoto zájmu byly především práce britského slovákofila R. W. Setona-Watsona (pseud. Scotus Viator) *Národnostní otázka v Uhrách*¹¹ a francouzského historika E. Denise *Otázka rakouská – Slováci*.¹²

Historický pohled na slovenskou otázku v obou jinak ve své době přínosných a pozoruhodných pracích byl určitým způsobem poznamenán jinými než čistě vědeckými motivacemi. Záměrem knihy Setona-Watsona bylo seznámit Evropu s bezprávím, kterému byly vystaveny maďarské národy v Uhrách; v otázce česko-slovenských vztahů zůstal proto u všeobecných formulací o historickém tendování Slováků k Praze, způsobenému náboženskými a jazykovými spojitostmi v minulosti. Denisův spis, psaný za první světové války, naproti tomu posuzoval slovenskou problematiku z hlediska budoucího uspořádání Evropy. Denis proto věnoval určitou pozornost také česko-slovenským vztahům. V minulosti Slováků a Čechů nacházel úzkou „jazykovou a kmenovou“ souvislost, která byla otřesena teprve usilovnou maďarizací Slováků provázenou „jazykovým rozkolem“. Zasluhou o opětovné česko-slovenské sblížení na konci 19. století Denis přičítal hlavně ideovému působení pražské univerzity na mladou slovenskou politickou generaci a rozmachu slovenské literární a publicistické činnosti.

Nové pohledy a postřehy vnesla do hodnocení nedávné slovenské minulosti i do hodnocení česko-slovenské vzájemnosti diferenciac slovenského veřejného a politického života na přelomu století spojená s vystoupením hlasistů. Představitel hlasistického hnutí v souhlase se svým zaměřením na úzkou spolupráci s českým národním pohybem přehodnocovali hlavně dosavadní prezentování úlohy štúrovské generace ve slovenském národním vývoji i v česko-slovenských vztazích a nově se stavěli také k politice oficiálních představitelů slovenského národního hnutí v 80. a 90. letech 19. století. Úroveň historických příspěvků vycházejících z hlasistického okruhu byla ovšem často znehodnocována jejich publicistickou a příležitostnou formou i jejich zapojením do dobových politických polemik.

Tato tendence se částečně projevila i ve stati V. Šrobára *Počiatky slovenského obrodu*,¹³ která na základě autorovy autopsie poprvé v hlubších souvislostech nastiňovala názorový vývoj generace hlasistů a okolnosti vzniku časopisu Hlas. Hlasistická česko-slovenská orientace charakterizovala také sborník *Slovenská čítanka*,¹⁴ z jehož příspěvků pro naši problematiku pozoruhodnější byly statě J. Botta, A. Štefánka a M. Hodži. J. Botta ve svém příspěvku načrtl dějiny Slovenska,¹⁵ ale oproti již zmíněné práci *Slováci, Vývin ich národného povedomia* si daleko více všiml také kontaktů Čechů a Slováků v minulosti, včetně 80. a 90. let 19. století, i když jen popisně a bez adekvátního hodnocení.

A. Štefánek v příspěvku *Obrodenie na Slovensku*¹⁶ zpracoval vývoj slovenského národního hnutí i otázku česko-slovenské vzájemnosti na konci 19. století obširněji. Jeho stanovisko k slovenské minulosti bylo typicky „hlasistické“; období předcházející vystoupení hlasistů označil jako dobu úpadku a jeho příčiny viděl v izolaci slovenského života od západní kultury (české i německé) a v pasivitě martinského politického vedení. Zasluhy o obrodu slovenské společnosti na přelomu století přičítal hlasistům, kteří podle něj svou orientací na česko-slovenskou spolupráci přivedli slovenské myšlení opět do „západní sféry“ a svým aktivním přístupem k hospodářským, sociálním a kulturním otázkám dali slovenskému národnímu hnutí širší a pú-

gické studie L. Niederleho (*Národopisná mapa Slováků*, Praha 1903; *Slovenský svět*, Praha 1909.), historicko-právní práce K. Kadlece (*Národnostní a jazyková otázka v Uhrách*, Praha 1906.), lingvistické studie F. Pastrnka atd.

¹¹ Scotus Viator, *Národnostní otázka v Uhrách*, Brno 1913. Přeložil J. Úlehla. O pracích cizích autorů se zmiňujeme potud, pokud vstupují do kontextu české a slovenské historiografie, tzn. pokud byly překládány nebo silněji působily na české a slovenské prostředí.

¹² E. Denis, *Otázka rakouská – Slováci*, Praha 1919. Přeložil J. Vančura.

¹³ V. Šrobár, *Počiatky slovenského obrodu*. In: *Sborník slovenskej mládeže*. Budapešť–Praha 1909, 140–152.

¹⁴ *Slovenská čítanka I, II*. Red. F. Bílý. Praha 1910, 1911.

¹⁵ J. Botta, *Povšechné dějiny Slovenska*. Tamtéž, 61–85.

¹⁶ B. Štefánek, *Obrodenie na Slovensku*. Tamtéž, 204–224.

sobovější obsah. M. H o d ŷ a se naproti tomu ve svém příspěvku¹⁷ pokusil formulovat slovenskou otázku ze sociálně politického hlediska. Příčiny nepříznivého postavení Slováků v 19. století hledal v polofeudálním a konzervativním charakteru maďarské nadvlády, které byla rakousko-uherským vyrovnáním dána volná ruka k maďarizaci, zatímco slovenští národovci hledali východisko v pasivitě a politické a ideové izolaci. Situace slovenského národního hnutí se podle Hodži stala ještě o to těžší, že „verejnost česká bola vtedy Slovensko zo svojho myšlienkového obzoru už vylúčila, len jednotlivci poukazovali na to, že ani jazykove odlišené Slovensko nesmie byť českému národu cudzím“.¹⁸

Celkové bylo pro oba příspěvky příznačné ostře kritické hodnocení politické pasivity martinského vedení a také intenzivnější oceňování česko-slovenské spolupráce. Hodža oproti Štefánkovi relativně tolik nevyzdvíhal zásluhy hlasistů, poukázal i na význam hnutí lidové strany pro aktivizaci slovenského politického života. Oživení slovenského společenského pohybu na přelomu století bylo však přesto jak u Štefánka, tak u Hodži spojováno především s činností hlasistů a s českým kulturním a myšlenkovým vlivem. Oba dávali slovenskému národnímu hnutí také novou vývojovou perspektivu: „... našemu reálnému slavizmu najbližším úkolom je duševná a kultúrna jednota s Čechmi a politická vzájemnosť so slovenskými národami monarchie.“¹⁹

Zmínili jsme se o statích Hodži a Štefánka poněkud obšírněji, poněvadž jejich pojetí vývoje slovenského národního hnutí a jeho poměru ke spolupráci s českým národním hnutím na konci 19. století určitým způsobem předznamenávala hodnocení slovenské minulosti v české a slovenské meziválečné buržoazní historiografii a signalizovala celkové zaktuálnění otázky česko-slovenských vztahů v minulosti. Pozoruhodnými v tomto směru se staly také články a studie F. V o t r u b y²⁰ zveřejňované za první světové války. Byly zajímavé nejen pro svou soustředěnost na problematiku vztahů Čechů a Slováků v 19. století, ale i pro nové podněty, které do hodnocení této otázky přinášely. Votruba v nich podtrhl negativní význam dualismu pro vzájemné vztahy českého a slovenského národního hnutí v druhé polovině 19. století, ale na druhé straně jeho nepřímý vliv i na probuzení nové vzájemné česko-slovenské solidarity a spolupráce, hlavně na poli osvěty a kultury, která na sklonku století vytvořila předpoklady pro sblížení i v jiných oblastech národního života. Votruba také upozornil na skutečnost, že negativní vliv na vývoj česko-slovenských vztahů měla po vydání říjnového diplomu i aktivní účast šlechty v českém i slovenském národním hnutí. Otázkami slovenského národního vývoje na přelomu století i jeho rozdílů od situace v českých zemích se Votruba zabýval v rozsáhlé a stále hodnotné studii *Slovensko v politickej aktivite*,²¹ která však vznikla až po první světové válce. Votruba v ní podal všestranný, i když ne z marxistických pozic vedený rozbor slovenských politických dějin na konci 19. a počátku 20. století, který přinesl mnoho cenných postřehů také o souvislostech českého a slovenského národního hnutí.

Hlavní proud české i slovenské buržoazní historiografie se po první světové válce ubíral jiným směrem, než kam směřovalo Votrubovo věcné a objektivní hodnocení slovenské minulosti. Vytvořením samostatného státu a spojením Čechů a Slováků v jeho rámci se změnila nejen podmínky života obou národů, ale i podmínky a orientace české a slovenské buržoazní historiografie. Ideologickou oporou nového, do určité míry mnohonárodnostního státu se stala idea tzv. čechoslovakismu, který svou teorií o jednotném „československém národě“ měl navenek garantovat monolitnost a stabilitu Československé republiky. Ovšem čechoslovakismus se nestal pouze aspektem zahraničně politických ohledů, ale i nástrojem ekonomické expanze a politické nadvlády české buržoazie na Slovensku. Teorie jednoho národa o dvou větvích, která vysvětlovala příčiny jeho podvojnosti poukazem na to, že slovenská část původně zcela „jednotného národa“ vlivem historických okolností hospodářsky a kulturně

¹⁷ M. H o d ŷ a, *K vývoju slovenskej politiky*. Tamtéž, 230–248.

¹⁸ Tamtéž, 245. V citacích ve slovenštině ponecháváme původní pravopis.

¹⁹ Tamtéž, 248.

²⁰ Dr. T - s k ý, *Česko-slovenská odluka a sblížení*. Venkov, XI, č. 247, 16. 11. 1916, 2–3; *K česko-slovenské otázce*. Venkov, XII, č. 2, 3. 1. 1917, 1–2.

²¹ F. V o t r u b a, *Slovensko v politickej aktivite*. In: Milan Hodža. *Publicista, politik, vedecký pracovník*. Red. A. Štefánek, F. Votruba, F. Šeda. Praha 1930, 246–488.

zaostala, dávala určitým českým buržoazním kruhům ideologické „zdůvodnění“ pro jejich politické a hospodářské pronikání na Slovensko. Ve svých důsledcích uvolňovala ruce i českému buržoaznímu nacionalismu a na druhé straně vzbuzovala prudkou reakci v podobě slovenského buržoazního nacionalismu. Čechoslováctví, který měl plnit integrující funkci v novém státě, se nakonec stal zdrojem vnitřního napětí, projevujícího se v bojích tzv. centralistů a autonomistů.

Tyto okolnosti společenského a politického vývoje po roce 1918 se odrazily i v české a slovenské buržoazní historiografii. Ústředním bodem řady historických studií, knih a polemik se stala otázka, zda je možno hovořit o společných československých dějinách, resp. o dějinách „československého národa“. Kladnou odpověď na tuto otázku se už v roce 1920 snažily dát *Ludové dějiny československé*.²² Tento první pokus o zpracování českých a slovenských dějin v jednotném celku však vzhledem ke svému celkovému charakteru (šlo o popularizační příručku) i vzhledem k přílišnému zvučarizování čechoslováctvické koncepce vyzněl jak koncepcně, tak provedením bezúspěšně.

Závažnějším přínosem pro otázku poměru českých a slovenských dějin a zároveň příznakem názorového střetnutí v této otázce se staly práce M. Hodži a J. Škultétyho²³ a polemiky a úvahy s nimi spojené. Obě práce, Hodžův *Československý rozkol* a Škultétyho *Sto dvadsaťpät rokov zo slovenského života*, se soustřeďovaly na problematiku vzniku slovenského spisovného jazyka a významu štúrovské generace, ale jejich celkové pojmání otázky se hmatatelně dotýkalo i problému vztahů Čechů a Slováků na konci minulého století. Hodža chápal vznik slovenštiny jako politický ústupek uherské státní myšlenky, který měl dalekosáhlé důsledky, neboť podle něj vedl v druhé polovině 19. století k postupnému odcizování Čechů a Slováků. Škultéty naopak hodnotil vytvoření slovenštiny jako historicky nutný předpoklad úspěšného boje Slováků proti maďarizaci. Oproti Hodžově myšlenky o rozpadu „stoleté československé kulturní jednoty“ ve štúrovské době postavil teorii „tisícročné priehrady mezi Slovákmi a Čechmi“, která začala být odstraňována teprve právě od doby vystoupení bernolákovců a štúrovců.

Na obou pracích bylo pozoruhodné nejen diametrálně odlišné pojetí otázky československých vztahů v minulosti a v druhé polovině 19. století zvláště, ale hlavně skutečnost, že tak brzy po vzniku první republiky vůbec došlo k formulování tak ostře protichůdných koncepcí. V tomto polemickém střetnutí se v zárodečné formě vytvářely dva proudy české a slovenské historiografie, odlišující se právě různým hodnocením vzájemnosti Čechů a Slováků. Hodžova práce, i když se výslovně nehlásila k čechoslováctví a k jeho koncepci v historiografii, stala se ve skutečnosti jejím východiskem, neboť dominujícím faktorem této koncepce byl předpoklad dlouholetého společného kulturního vývoje Čechů a Slováků. Škultéty, polemizující s tímto pojetím, zosobňoval ten proud v historiografii, který oproti myšlenky „československého národa“ vyzdvihoval ideu slovenské národní individuality a který ve svých důsledcích inklinoval k slovenskému buržoaznímu nacionalismu.

Dobové politické zřetěle tedy, jak už bylo řečeno, více či méně silně pronikaly i do historiografie. Je samozřejmé, že reakce a dílčí názory jednotlivých historiků se případ od případu lišily a rozhodně je nelze zahrnovat jednoznačně pod společného jmenovatele buď českého, resp. „čechoslováctvického“, nebo slovenského buržoazního nacionalismu.

K Hodžově hodnocení „československého rozkolu“ a jeho důsledků pro další vývoj se svou obsáhlou recenzí Hodžovy a Škultétyho knih přihlásil V. Chaloupecký.²⁴ Důležitějším projevem Chaloupeckého k celé problematice byla jeho teoretická studie *Československé dějiny*,²⁵ kterou se zařazoval do celkového trendu té části historio-

²² F. Kulhánek. *Ludové dějiny československé*. Banská Bystrica 1920.

²³ M. Hodža, *Československý rozkol. Príspevky k dejinám slovenčiny*. T. Sv. Martin 1920; J. Škultéty, *Sto dvadsaťpät rokov zo slovenského života. 1790–1914. Od-pověď na knihu dr. Milana Hodžu, nazvanú „Československý rozkol“*. T. Sv. Martin 1920.

²⁴ V. Chaloupecký, „Československý rozkol“ v pracích Dr. Milana Hodži a Dr. Jozefa Škultétyho. Český časopis historický, XXVI/1920, 217–241.

²⁵ T ý ž, *Československé dějiny*. Český časopis historický XXVIII/1922, 1–30.

grafie, která usilovala o to, dokázat historičnost „československého národa“.²⁶ Chaloupecký na základě idealistického pojmání národa dokazoval existenci vývojové tendence k společnému národnímu vědomí Čechů a Slováků a zároveň zdůvodňoval možnost pojímat československé dějiny jako dějiny jednoho národa. Přímou otázku vzájemného vztahu Čechů a Slováků v 80. a 90. letech se však Chaloupecký dotkl, i když také jen okrajově, v knize *Zápas o Slovensko 1918*.²⁷ Podceňoval přitom sílu slovenského národního hnutí v druhé polovině 19. století a oceňoval pouze hlasisty, kteří podle něho svou orientací na české národní hnutí způsobili zásadní změnu vnitřního směřování slovenského národního hnutí.

Vedle Chaloupeckého byl nejpřítěžnějším zastáncem čechoslovakismu v historiografii A. Pražák. Odborným zaměřením literární historik povýšil otázku československých vztahů na jeden z ústředních předmětů svého vědeckého zájmu. V pracích věnovaných této otázce přinesl množství nových poznatků a cenných dílčích postřehů,²⁸ ovšem časté aktualizování a „čechoslovakistický“ přístup mnohdy snižovaly jejich platnost a přesvědčivost. Pro Pražákovy příspěvky o slovenské minulosti bylo typické, že se v nich snažil z různých, především literárně historických a všeobecně kulturních hledisek dokázat kulturní a národní jednotu Čechů a Slováků a že přitom odmítal existenci samostatné slovenské kultury i svébytnost slovenského národa.²⁹ Pražák však někdy nakládal s filologickými a literárně historickými doklady, o které se opíral, nehistoricky, neboť rozsáhlý pramenný a faktografický materiál mu často sloužil pouze jako argumentace k apriorně vytvořeným tezím. Většinu svých prací z oblasti česko-slovenských vztahů polemicky aktualizoval. Zaměřoval je především proti separatistickým snahám slovenské nacionalistické buržoazie, ale jeho otevřeně „čechoslovakistické“ stanovisko vedlo na druhé straně k tomu, že jeho práce byly zneužívány českými nacionalistickými politickými kruhy.

Všechny tyto negativní tendence se projevovaly i v pracích, které se dotýkaly otázky česko-slovenských vztahů v posledních dvou desetiletích 19. století. I v nich Pražák snašel spoustu materiálu a dokladů, které měly jediný cíl: dokázat národní jednotu Čechů a Slováků. Základní teze Pražákova pojetí, že myšlenka národní jednoty „československého národa“ žila ve formě „celonárodního vědomí“ od nejstarších dob až po současnost i u Slováků, se stala dominantou jeho publikace *Československý národ*.³⁰ Byla dokazována přehledem jednotlivých projevů „celonárodního uvědomění“, které pronesli v různých dobách nejrůznější představitelé slovenského kulturního a politického života. Podobný cíl sledovala, ovšem propracovanější formou, i další Pražákova kniha *Češi a Slováci*.³¹ V problémově řazených kapitolách Pražák shrnul své dosavadní monografie o česko-slovenských vztazích. Na výskytu pojmu „Slovák“, „Slovensko“, „Československo“ ap. a na údajných projevech „československého nacionalismu“ v minulosti znovu dokazoval „odvěkou československou národní jednotu“. V této souvislosti se věnoval také otázce pozadí vzniku spisovné slovenštiny a jejího dopadu na vývoj česko-slovenských vztahů v druhé polovině 19. století. Stejně jako Hodža tvrdil, že přijetí spisovné slovenštiny bylo otázkou politicko-taktickou a záležitostí zcela vnější. K definitivnímu zakořenění slovenského spisovného jazyka došlo podle něho teprve v 70. a 80. letech. Na rozdíl od Hodži dospěl k závěru, že zřetelné posílení „slovenského čechoslovakismu“ lze sledovat po zavedení dualismu. Neoddisku-

²⁶ Otázky společných československých dějin se dotkl také V. Novotný, *Z dějin československých. Úvahy a poznámky*. Brno 1921. Pochyboval o možnosti historickými důkazy nezvratně popřít či podepřít názor o československé národní jednotě, ale přesto, nebo právě proto, se ho zastal.

²⁷ V. Chaloupecký, *Zápas o Slovensko 1918*. Praha 1930.

²⁸ Srov. bibliografii jeho prací za období 1900–1930. In: *Slovenská miscellanea. Sborník věnovaný univ. prof. Dr. Albertu Pražákovi*. Bratislava 1931, 325–356.

²⁹ Základní zhodnocení přínosu A. Pražáka pro poznání vztahů Čechů a Slováků v minulosti se zvláštním zřetelem k národnímu obrození podal už J. Novotný, *Otázky obrozeneckých vztahů Čechů a Slováků v dosavadní historiografii*. Historický časopis SAV (dále jen HČ), VI/1958, 269–290.

³⁰ A. Pražák, *Československý národ*. Sbirka přednášek a rozprav extenze Univerzity Komenského v Bratislavě. Sv. 10. Bratislava 1925.

³¹ T ý ž, *Češi a Slováci. Literárně dějepisné poznámky k československému poměru*. Praha 1929.

tovatelné projevy slovenského národního uvědomění, které zesílily právě v druhé polovině 19. století, charakterizoval Pražák pouze jako výraz „slovenské svojskosti“, která má přechodnou a omezenou platnost. V práci *Slovenská svojskosť*³² na základě rozboru převážně literárně historických dat a dokladů tvrdil, že pokud v období po přijetí „štúrovštiny“ a v období pod vedením „martinských“ došlo k určitému rozvoji „společné kulturní jednoty Čechů a Slováků“, měla tendence k „slovenské svojskosti“, která ale podle Pražáka neobsahovala žádné rysy národní individuality, charakter prozatímnosti a dočasnosti a byla prakticky anulována už působením generace hlasitů a průdovců.

Pražák tedy částečně — zvláště pro období 80. let 19. století — uznával jistou stagnaci v česko-slovenských vztazích, ale v jeho zobecňujících pohledech změny, ke kterým v 80. a 90. letech ve vzájemnosti Čechů a Slováků došlo, nebyly výrazem kvalitativních proměn v této oblasti, způsobených hlubokými změnami v české a slovenské společnosti, ale pouze otázkou intenzity po dlouhá léta obecně působící integrační tendence, kterou chápal idealisticky, odtržené od skutečných historických podmínek.

Tím, co jsme o Pražákových pracích uvedli, ovšem vůbec nemá být řečeno, že vše, co Pražák napsal, by mělo být bezcenné. Naopak. Pražákovy obrovský heuristický záběr (i pro období 80. a 90. let) přinesl mnoho objevného a to, co v jeho pracích bylo hodnotného, má svou platnost i dnes. Pražákovy práce shrnovaly velké množství často těžce dostupných údajů a pramenů a nabízely faktograficky velmi mnoho. Z prací týkajících se naší problematiky je možno kromě citovaných knih takto ocenit rozsáhlou studii *Slovenská otázka v době J. M. Huršana*³³ a některé biografie, o kterých se zmíníme na jiném místě. Ve Slovenské otázce v době J. M. Huršana lze za objevnou a cennou pokládat především tu část práce, kde Pražák velmi zevrubně sledoval styky slovenských národovců s českým kulturním prostředím na přelomu 70. a 80. let minulého století.

Některá Pražákova apodiktická tvrzení vyvolala už ve 20. letech tohoto století kritickou odezvu. Poté, co J. Škultéty v polemickém článku *Velká mýlka*³⁴ jednoznačně odsoudil Pražákovu Slovenskou svojskosť jako „zatemňování historie“, rozpředla se na stránkách Průdy i v jiných časopisech³⁵ polemika o „československé otázce“ v minulosti i přítomnosti. Jestliže polemika Hođzi a Škultétyho na počátku 20. let se týkala především otázek „jazykového rozkolu“ a významu štúrovců, přesunulo se — a to je pro zapojení historiografie do dobových politických sporů příznačné — téžisko polemik na pole problematiky pojmání národa a „československého národa“ zvláště.

Na jedné straně se v polemikách vyhranilo stanovisko, které zastávalo teorii existence jednotného „československého národa“, spějícího od „dvojedinosti“ k opravdové jednotě. Toto stanovisko, reprezentované hlavně A. Štefánkem,³⁶ které operovalo při úvahách o národě pojmem „vůle a lásky k společnému státu“ a aspektem zahraničního nebezpečí, při vši široce koncipované eklektické sociologicko-psychologické průpravě zanašelo do hodnocení minulosti ahistorická hlediska. Opětovné poukazování na neblahé následky „jazykové a kulturní rozluky“ i hodnocení nejnovějšího slovenského vývoje jako myšlenkového boje mezi Vajanského koncepcí „estetismu a panslavismu“ a hlasistickou koncepcí česko-slovenské vzájemnosti nesly zřetelné stopy pojmání minulosti z hlediska potřeb současnosti.

Jiné chápání „československé otázky“ nastolil v polemice D. Rapaant teoretickou statí *Národ a dějiny*.³⁷ Oproti voluntaristickým tendencím v pojmání národa a oproti

³² T ý ž, *Slovenská svojskosť*. Sbirka přednášek a rozprav extenze Univerzity Komenského v Bratislavě. Sv. 11. Bratislava 1926.

³³ T ý ž, *Slovenská otázka v době J. M. Huršana*. In: Sborník filozofickej fakulty university Komenského v Bratislave, I. Bratislava — T. Sv. Martin 1923, 327—557.

³⁴ J. Škultéty, *Velká mýlka*. Slovenské pohľady, XXXIX/1923, 53—60. Pražák o v a Slo v e n s k á s v o j s k o s ť vyšla původně v kratší verzi v Atheneu I, sv. 2, 1922.

³⁵ Srov. F. B u j n á k, *Krajnosti v otázce československej*. Průdy, VIII/1924, 217—228, 264.

³⁶ A. Štefánek, *Slovenská a československá otázka*. Průdy, VI/1922, 22—31, 85—93, 164—180, 232—244, 286—289, 441—450, 554—574. Srov. též A. Štefánek, *Slovensko pred prevratom a počas prevratu*. S. 1. 1923.

³⁷ D. Rapaant, *Národ a dějiny*. Průdy, VIII/1924, 470—477.

dobovým snahám ovlivňovat současnost historickými argumenty dokazoval, že poukazování na doklady existence společné národní tradice nikam nevede. Objektivní pravdivost dějinných událostí, kterých se ta či ona strana při historické argumentaci dovolávala, není podle Rapanta rozhodující pro dokázání existence nebo neexistence jednotného „československého národa“ v minulosti, pokud tyto události nežijí i nadále ve středu národního vědomí. Aby vznikla jednotná národní tradice, je třeba nejprve skutečně národní jednoty, resp. upravení přitomného společenství k oboplnné spokojenosti. Rapant správně odmítl soudobé voluntaristické pojmání minulosti Čechů a Slováků, ale při své kritice čechoslovakistických koncepcí se sám nevyhnul i při vši teoretičnosti svých výkladů jisté dobové aktualizaci a tendenčnosti. Jeho idealistické chápání vztahu národa a dějin mu totiž nedovolilo, aby při kritice čechoslovakistického pojetí československých dějin překročil meze slovenského buržoazního nacionalismu. Ze stejného základu vycházely i další Rapantovy práce dotýkající se otázek vztahu Čechů a Slováků v minulosti. Rapant sledoval tuto problematiku především z hlediska otázky, co je to národ³⁸ a jaký je poměr mezi československými a slovenskými dějinami.³⁹ Ve studii *Československé dějiny* vymezil platnost československých dějin jako dějin „národní integrace, resp. dezintegrace“, jako dějin, které sledují pouze pozitivní a negativní momenty sblížovacího procesu Čechů a Slováků a vedle nichž mají své plné opodstatnění samostatně pěstované české, moravské a slovenské dějiny. Z této pozice Rapant podobně jako Škultéty hodnotil celkový vývoj slovenského národního hnutí v druhé polovině 19. století jako vývoj k integraci Čechů a Slováků.⁴⁰

Polemika v Průdech signalizovala, že buržoazní historiografie se už intenzivně zapojila do soudobých politických souvislostí. Zároveň i nadále je v ní možno sledovat pokračování dvojí linie v české a slovenské buržoazní historiografii z hlediska pojmání vztahů Čechů a Slováků v minulosti. Jestliže jeden proud (Pražák, Štefánek) sice vystupoval proti fašizujícím se kruhům části slovenské buržoazie a proti „hungerismu“ v pojmání slovenské minulosti⁴¹ — ale pouze z pozic čechoslovakismu, které ve svých důsledcích podporovaly český nacionalismus — představitelé druhého proudu (D. Rapant, Škultéty)⁴² bojovali proti čechoslovakismu, ale zároveň přispívali k rozvoji slovenského buržoazního nacionalismu.

Česká a slovenská historiografie měla samozřejmě přes toto základní směřování mnohem více odstínů. I sama čechoslovakistická orientace se v jednotlivých pracích projevovala v různé intenzitě. Často tvořila jen teoretický postulát, zatímco jeho realizace v konkrétních projevech historiků zaostávala. Je to zřejmé i v případech oficiálních syntetických zpracování československých politických dějin⁴³ a tím více u některých slovenských historiků píšících o slovenských dějinách,⁴⁴ u nichž vnější čechoslovakistický zřetel jejich prací souvisel pouze s politickými potřebami upevnění státní jednoty, zatímco jejich stanovisko k teorii jednotného „československého národa“ bylo často více než skeptické. Přístup k problematice česko-slovenských vztahů na konci 19. století byl ovšem ve všech pracích tohoto směru obdobný. Proti pasivitě martinského vedení slovenského národního hnutí v 80. letech byla zdůrazňována všestranná aktivita hlasitů, jejich česko-slovenská politická orientace i význam českých vlivů pro ideový vývoj Slovenska.

³⁸ T ý ž, *Národ a československá otázka*. Průdy, IX/1925, 454—464.

³⁹ T ý ž, *Československé dějiny*. In: *Od pravěku k dnešku*. Sborník k 60. narozeninám Josefa Pekaře II. Praha 1930, 531—563.

⁴⁰ *Tamtéž*, 551.

⁴¹ Tato koncepce o „staletém kulturním společenství Slováků a Maďarů“, zastávaná hlavně maďarskou buržoazní historiografií, dosáhla vyhraněné podoby za druhé světové války. Srov. např. L. Sziklay, *Ungarn und die Slowaken*. In: *Ungarn und die Nachbarvölker*. Budapest 1943, 96—110.

⁴² Na rozdíl od Rapanta, který směřoval k obecným koncepcím, byly Škultétyho impulzivní práce orientovány spíše polemicky. Srov. např. J. Škultéty, *Nehaňte ľud mój! Črty zo slovenskej minulosti*. T. Sv. Martin 1928.

⁴³ Srov. např. Z. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1948 až do dnešní doby III*, sv. 1—2. Praha 1934, 1936.

⁴⁴ Srov. např. I. Markovič, *Slovensko pred prevratom*. Bratislava 1924; K. A. Medvecký, *Slovenský prevrat I*. Bratislava 1930.

K českoslovackistické koncepci česko-slovenských vztahů se svým dílem blížil i přední historik a politik K. Krofta. Oproti Pražákovi však v otázkách vzájemného poměru Čechů a Slováků zastával „umírněnější“ stanovisko. Pro Kroftu bylo charakteristické, že namísto zdůvodňování a dokazování existence jednotného „česko-slovenského národa“ mluvil pouze o vytváření předpokladů pro jeho vznik, o postupujícím vývoji k němu. K tomuto náhledu dospěl v pracích *Čechové a Slováci před svým státním sjednocením*⁴⁵ a *Vývin národního povedomia u Čechov a Slovákov*⁴⁶ na základě zdůraznění faktoru národního povědomí a úlohy státu v pojetí národa. Krofta v těchto publikacích sledoval vývoj vztahů Čechů a Slováků od nejstarších dob až do vzniku první republiky a došel k závěru, že i když národní povědomí Čechů a Slováků měla k sobě v minulosti vždy hodně blízko, vyvíjela se v podstatě samostatně. Náběhy k společnému „jednotnému československému národnímu povědomí“ vytvořené za národního obrození ztroskotaly nejprve na rozmachu myšlenky všeslovanské vzájemnosti a později, po rakousko-uherském vyrovnání, hlavně na rozdílné státní příslušnosti Čechů a Slováků. Krofta, který chápal historii do značné míry etaticky zdůrazňoval zvýšený význam rozdílné státní příslušnosti pro národní vývoj Čechů a Slováků právě hlavně pro druhou polovinu 19. století. U Čechů bylo tehdy jednotné „československé povědomí“ oslabeno politickými zřeteli (historické státní právo), u Slováků zase koncentrací na zápas s uherskou státní myšlenkou.⁴⁷ Krofta přitom kladně hodnotil zavedení spisovné slovenštiny i upevnění slovenského národního povědomí. Viděl v nich předpoklad k vymanění se Slováků z „národního a státního povědomí uherského“ a k sblížení s českým národem. Diferencovanější přístup k otázce česko-slovenských vztahů vedl Kroftu také k tomu, že vedle nutnosti studovat společné československé dějiny uznával potřebu pěstovat i samostatné dějiny slovenské.⁴⁸

Českoslovackismus, jak bylo úvodem naznačeno, sledoval kromě svých expanzivních cílů také jisté zahraniční politické zřetely. Tato tendenci se neubránila ani buržoazní historiografie podporující historickými argumenty českoslovackismus. Bylo to patrné hlavně v publikacích určených pro informaci ciziny.⁴⁹ Měly dokázat, že myšlenka československého státu není výplodem teprve válečného období, ale že má své kořeny v hluboké minulosti. Význam těchto informačních prací spočíval v tom, že přes jistá zjednodušování se většinou soustřeďovaly přímo na zevrubné sledování česko-slovenské vzájemnosti, zvláště v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století.

Jestliže prací zabývajících se přímo česko-slovenskými vztahy v minulosti nebo pojímajících tuto problematiku jako součást širěji pojatých historických koncepcí je poměrně hojný počet, i když často znehodnocenými politizujícími a aktualizujícími tendencemi, prací týkajících se výhradně vztahů Čechů a Slováků v posledních dvou desetiletích 19. století je celkem málo. Jejich obsah se navíc vyčerpává jen několika dílčími problémy. V souhlase s „českoslovackistickým“ hodnocením nedávné slovenské minulosti stála v popředí zájmu historiků problematika hlasistického hnutí, kterému byla přičítána největší zásluha o aktivizaci slovenského veřejného života na sklonku 19. století. Česká kulturní i politická orientace hlasistů se dávala do protikladu s politickou pasivitou předcházející politické generace vedené Vajanským. Zároveň byl přeceňován český vliv na proměnu duchovní atmosféry slovenského národního hnutí.

Nekritický přístup k hlasismu a jeho nedostatečná analýza byly vedle nemarxistických historických metod a dobových politických souvislostí zapříčiněny malým časovým odstupem, s nímž k hodnocení této fáze vývoje slovenské společnosti docházelo. O hlasistickém hnutí totiž ponejvíce psali jeho bývalí představitelé, takže historické rozbory hlasismu byly často prostoupeny vzpomínkami a nevhodnými aktualizacemi. Tyto rysy typické hlavně pro výše citované stati V. Šrobára a A. Šte-

⁴⁵ K. Krofta, *Čechové a Slováci před svým státním sjednocením*. Praha 1932.

⁴⁶ T ý ž, *Vývin národního povedomia u Čechov a Slovákov*. Praha 1935.

⁴⁷ T ý ž, *Vývin národního povedomia ...*, 69–70. V práci *Čechové a Slováci ...* je význam politických poměrů pro vývoj česko-slovenských vztahů ještě více zdůrazněn.

⁴⁸ T ý ž, *O úkolech slovenské historiografie*. Sbirka přednášek a rozprav extenze Univerzity Komenského v Bratislavě. Sv. 8. Bratislava 1925.

⁴⁹ Srov. např. J. Borovička, *Der Weg zur tschechoslowakischen Einheit*. Prager Rundschau, 1/1931, 205–217.

fánka se ovšem objevovaly víceméně i u ostatních obecněji pojatých pracích, o nichž už byla řeč.⁵⁰ Nevyhnuły se jim ani publikace usilující hodnotit hlasistické hnutí z určitého odstavu.⁵¹ Zdůrazňování československé kulturní a politické orientace hlasistů v jednotlivých pracích ovšem sekundárně přineslo řadu dílčích poznatků o československých vztazích na konci století, o které nám zde jde.

V souvislosti s rozvojem hlasistického hnutí a jeho důrazem na česko-slovenskou spolupráci v jednotlivých pracích o hlasismu byl oceňován také podíl českého slovakofilského hnutí na zintenzivnění vzájemných styků představitelů obou našich národů. Slovakofilské hnutí v českých zemích v nich bylo ale velmi často zužováno pouze na působení Československé jednoty, založené roku 1896 pod názvem Československá jednota. Těžisko prací přímo se zabývajících činností Československé jednoty leželo zase především v období předválečném, kdežto slovakofilské hnutí na konci století bylo u nich opomíjeno. Platí to i o stati S. Klímy a knize J. Rotnágl, které k této otázce přinášely relativně nejvíce nového. S. Klíma v článku *Padesát rokov Československej jednoty*⁵² se např. sice zajímal také o první pokus se založením Československé jednoty v roce 1886 a nově ocenil úlohu učitelstva při založení Československé jednoty v roce 1896, ale při celkovém hodnocení její činnosti vycházel prakticky až z období po roce 1900. Obdobně tomu bylo v poněkud širěji pojaté práci J. Rotnágl *Češi a Slováci*, která však byla vydána až po druhé světové válce.⁵³ Rotnágl v ní sledoval především období let 1907–1918, ale často se zmiňoval o česko-slovenských kontaktech období staršího. Dalším nedostatkem prací tohoto druhu bylo, že jednostranným soustředěním zájmu pouze na české slovakofilské hnutí přicházelo (kromě hlasismu) rozsahem i hodnotou zkrátka studium samotného poměru Slováků k českým zemím.

Pro rozšíření pohledu na vymezené období česko-slovenské spolupráce nebyly bez významu také publikace zpracovávající historii těch českých a slovenských spolků, které se podílely na prohlubování česko-slovenské vzájemnosti. Patřily mezi ně vedle Československé jednoty spolky Tatran a Národ ve Vídni, Živena v Martině, Detvan, Moravsko-slezská beseda. Radhošť a Umělecká beseda v Praze. Práce o těchto spolcích⁵⁴ většinou nepřevýšily úroveň spolkových zápisů a vzpomínek zpracovaných do historických souvislostí, ale v detailech přinášely řadu neocenitelných dokladů o česko-slovenských vztazích.

Kromě kontaktů Čechů a Slováků probíhajících v rámci hlasistického hnutí a činnosti českých a slovenských spolků byla v buržoazní historiografii věnována určitá pozornost také personálním vztahům českých slovakofilů k Slovensku. Šlo však vedle publikací a statí o K. Káralovi, F. Táborském, J. Rotnágl, F. Bilém, A. Heydukovi⁵⁵ pouze o vzpomínkové a novinářské příspěvky, jejichž charakter byl většinou

⁵⁰ Srov. pozn. 27, 31, 45, 46.

⁵¹ A. Pražák, *Předmluva ku Šrobárovej knihe „Boj o nový život“*. In: V. Šrobár, *Boj o nový život*. Ružomberok 1920, 3–22; *Boj proti pasivite, za politickú aktivitu a demokratizmus. (Uvodná poznámka)*. In: M. Hodža, *Clánky, reči a štúdie*. Sv. 1. Praha 1930, 3–8.

⁵² S. Klíma, *Padesiat rokov Československej jednoty*. Průdy, XX/1936, 334–339.

⁵³ J. Rotnágl, *Češi a Slováci*. Praha 1945.

⁵⁴ S. Štefánek, *Dejiny slovenského akademického spolku „Tatran“ od roku 1890–1900 a slotenského literárneho spolku „Národa“ vo Viedni*. In: *Pamätnica, ktorú z príčiny desaťročného jubilea účinkovania svojho vydal Slovenský liter. spolok „Národ“ vo Viedni*. Uspóřadal A. Štefánek. Uh. Skalica b. d., 5–46; *Slovenský spolok „Detvan“ v Prahe 1882–1913*. Praha 1914; *Detvan 50 rokov v Prahe. Rozpočty, štúdie, úvahy*. Redig. S. Mečiar. T. Sv. Martin 1932; *Padesát let Umělecké besedy 1863–1913*. Uspóř. H. Jelínek. Praha 1913; J. Folprecht, *Pamätník Moravsko-slezské besedy 1869 (1873)–1918*. Praha 1919; Š. Votrubová, *Živena. Jej osudy a práca*. T. Sv. Martin 1931.

⁵⁵ A. Zbavitel Karel Káral *ve službách Československé jednoty*. Praha 1929; J. Kabelík, *František Táborský – život a vztah k rodné zemi*. In: Fr. Táborský, *Hrst statí a přátelských vzpomínek k jeho sedmdesátinám*. Praha 1928, 6–34; A. Pražák, *Josef Rotnágl*. In: *Rotnáglův sborník. K jubileím svého starosty vydala Československá jednota*. Red. A. Pražák, J. Rokos, J. Vochala. Praha 1935, 7–38; J. Kabelík, *Frant. Bílý*. In: *Kniha československé jednoty*. Red. J. Rotnágl. Praha 1925, 29–32; A. Klášterský, *Adolf Heyduk. Tamtéž*, 41–50.

příležitostný a celkový přístup proto často nekritický.⁵⁶ To platí zvláště a řadě oslavných článků a publikací o poměru T. G. Masaryka ke Slovensku, které s příznačnou nekritičností přeceňovaly působení T. G. Masaryka na myšlenkový i politický vývoj na Slovensku a svou celkovou koncepci stejně jako většina ostatních biografických prací českých a slovenských buržoazních historiků zveličovaly úlohu jedince v dějinách.⁵⁷

Tento základní rys buržoazní historiografie, často spojovaný se subjektivním psychologizováním, lze sledovat i na biografiích předních slovenských kulturních a politických osobností, které sehrály určitou roli i na poli rozvíjení česko-slovenské vzájemnosti. Nevyhnuly se mu především různé příležitostné a oslavné časopisecké články⁵⁸ i knižní biografie.⁵⁹ Celkovým záběrem i hodnotou poněkud překročily úroveň ostatních biografií práce Š. Janšáka o P. Blahovi,⁶⁰ A. Mráze o J. Škultěty,⁶¹ F. Zákavce o D. Jurkovičovi⁶² a sborník věnovaný M. Hodžovi.⁶³

Svérázné místo mezi těmito životopisy zaujímaly knihy A. Pražáka *Sámo Tomášik*,⁶⁴ *Hurbanovia vo väzeniach*⁶⁵ a *Jozef Škultěty*.⁶⁶ Pražák v nich sice opět shrnul řadu zajímavých faktografických údajů ze života těchto osobností a jejich vztahu k českému prostředí, ale celkovou koncepci těchto prací podřídil snaze ukázat Tomášika, Škultětyho i J. M. Hurbana jako jednoznačné zastánce české orientace slovenského národního hnutí. Jednostranně zdůraznil všechny jejich projevy, které se vyslovovaly pro přimknutí Slováků k českému národu, aniž doceňoval závažnost jejich objektivně existujících výhrad k této otázce.

Nicméně jak Pražákovy, tak i všechny ostatní uvedené životopisné práce představují i přes svou rozdílnou úroveň a závažné koncepční nedostatky důležitý přínos pro rozšíření pohledu na problematiku česko-slovenských vztahů na konci 19. století. Jsou významné hlavně díky množství detailních dat o konkrétních kontaktech Čechů a Slováků i díky zachycení osobního poměru jednotlivců k otázkám česko-slovenské vzájemnosti.

Mozaiku různorodých prací dotýkajících se aspoň okrajově problematiky česko-slovenských vztahů v 80. a 90. letech minulého století doplňují ještě práce, které sledovaly tuto problematiku z jiných zorných úhlů. Vedle prací psaných se zřetelem k otázce úlohy cyrilometodějské ideje v životě české a slovenské společnosti na konci

⁵⁶ A. Pražák, *Adolf Heyduk a Slovensko*. Lidové noviny, XXXI, č. 65, 7. 2. 1923, 7; J. Š. (Škultěty), *Adolf Heyduk*. Slovenské pohľady, XXXIX/1923, 53–60; J. Húsek, *Niederle a Slovensko*. Průdy, IX/1925, 471–475; J. Hamaliar, *Jan Kabelík a Slovensko*. Bratislava, II/1928, 857–858; t ý ž, *Frant. Táborský*. Tamtéž, 259.

⁵⁷ V. Šrobár, *Vliv profesora Masaryka na Slovákov*. In: T. G. Masarykovi k 60. narozeninám. Red. E. Beneš, F. Drtina, F. Krejčí, J. Herben. Praha 1910; A. Štefánek, *Masaryk a Slovensko*. Bratislava 1920; J. Hamaliar, *Masarykov vliv na obrozenie Slovenska*. Brázda, XI/1930, 237–242; *Slovensko Masarykovi*. Red. J. Rudinský. Praha 1930; J. Hálla, *T. G. Masaryk na Slovensku*. Bratislava 1925; A. Pražák, *T. G. Masaryk a Slovensko*. Praha 1937.

⁵⁸ Srov. např. I. Déer, *Pamiatke Dr. Miloša Štefanoviča*. Průdy, VIII/1924, 537 až 548; Š. Janšák, *Dr. Vavro Šrobár-reformista*. Průdy, XI/1927, 403–420; J. Menšík, *Martin Kukučín*. Bratislava, II/1928, 511–513.

⁵⁹ A. Kolísek, *František Vítězslav Sasinek*. Skalica 1930; Š. Janšák, *Život Štefana Fajнора*. (Kultúrne historický obraz.) Bratislava 1935; t ý ž, *Andrej Kmeť*. T. Sv. Martin 1942; K. A. Medvecký, *Andrej Kmeť, jeho život a diela I–II*. Bojnice 1925.

⁶⁰ Š. Janšák, *Život Dr. Pavla Blahu*. (Slovenské národné hnutie na prelomu XX. storočia.) Sv. 1–2. Trnava 1947.

⁶¹ A. Mráz, *Jozef Škultěty*. T. Sv. Martin 1933.

⁶² F. Zákavec, *Dílo Dušana Jurkoviče. Kus dějin československé architektury*. Praha 1929.

⁶³ Milan Hodža. *Publicista, politik, vedecký pracovník*. (Spomienky, úvahy, štúdie.) Red. A. Štefánek, F. Votruba, F. Šeďa. Praha 1930.

⁶⁴ A. Pražák, *Sámo Tomášik*. (Život a dílo Sámuela Tomášika.) Praha 1913.

⁶⁵ T ý ž, *Hurbanovia vo väzeniach*. Žilina 1923.

⁶⁶ T ý ž, *Jozef Škultěty*. In: Sborník filozofickej fakulty univerzity Komenského v Bratislave, II/1924, 1–125.

19. století⁶⁷ i se zřetelem k jiným hlediskům vztahů Čechů a Slováků⁶⁸ se jednalo především o práce, které pohlížely na česko-slovenskou vzájemnost z literárně historického hlediska.⁶⁹ Příznačné pro celou českou a slovenskou buržoazní historiografii ovšem bylo, že zcela stranou zůstala otázka vzájemných kontaktů českého a slovenského dělnictva, které, jak ukazují novější výzkumy marxistických historiků, byly značně živé a rozvětvené.

Neudržitelnost čechoslovakistického a každého jiného nemarxistického přístupu k česko-slovenským vztahům v minulosti i vůbec k historii ukázal sám vývoj. Toto poznání však bylo zapláceno rozpadem první republiky, německou okupací a zkušenostmi s klerofašistickým režimem. Je samozřejmé, že východiskem poválečné české a slovenské historiografie nemohl být ani čechoslovakismus ani separatistický buržoazní nacionalismus, jak jej ve své nejkrajnější podobě představovalo dílo F. Ďurčanského,⁷⁰ bagatelizující a negující veškeré pokrokové tradice česko-slovenské vzájemnosti. Poválečné pokusy o nová celková zpracování českých a slovenských dějin (často vznikající už během války) byly provázány snahou nalézt nové cesty v hodnocení našich dějin. Jejich výsledky však v základě zůstávaly ve starých vyjetých kolejích. Práce buržoazních historiků se i nadále omezovaly v podstatě jen na politické dějiny, které byly sledovány a hodnoceny z pozic buržoazně pojímaného národa a jeho zápasu o národní rovnoprávnost vzhledem k Vídni či Budapešti, zatímco hospodářské a sociální vztahy a poměry byly opomíjeny, takže česká, resp. slovenská národní pospolitost se v nich vesměs jevila jako monolitní nediferencovaný celek vedený buržoazií a inteligencí.

Tento přístup proto nemohl vést k nějakým zásadním změnám v hodnocení česko-slovenských vztahů v minulosti. Na úrovni dřívějšího poznání a hodnocení otázek česko-slovenské vzájemnosti na konci 19. století zůstaly také syntézy F. Bokese,⁷¹ D. Rapanta⁷² a K. Krofty,⁷³ které vyšly těsně po válce; věnovaly relativně hodně místa hlasismu, ale dřívější projevy vzájemnosti a její ostatní aspekty zůstaly opomenuty.

K novému hodnocení česko-slovenských vztahů v 80. a 90. letech 19. století jako vůbec celých českých a slovenských dějin se propracovala až teprve marxistická historiografie, která překonala netřídní, resp. nadtřídní pojmání českého a slovenského národního vývoje. Národnostní otázka Čechů a Slováků v rakousko-uherské monarchii přestala být chápána odděleně od celkového hospodářského a společenského vývoje, ale naopak byla hodnocena z hlediska vývoje kapitalismu jako konkrétní ekonomicko-spoolečenské formace. Dříve než bylo možno přistoupit k pozitivnímu marxistickému zkoumání problematiky česko-slovenských vztahů v minulosti, museli se marxističtí historikové vypořádat s dědictvím buržoazní historiografie, která do této oblasti vnesla řadu omylů a zcestných náhledů, a zodpovězením dosud ignorovaných otázek ekonomických a společenských proměn habsburské monarchie v 19. století vytvořit nezbytné podmínky pro nové historické pojetí národního vývoje Čechů a Slováků. Výrazem tohoto procesu bylo v 50. a 60. letech tohoto století úsilí našich historiků o zásadně novou marxistickou syntézu českých a slovenských dějin a o vymezení poměru mezi nimi.

Po novátorských meziválečných pokusech o marxistický pohled na naši národní

⁶⁷ A. Kolísek, *Cyrillo-Methodějství u Čechů a Slováků do roku 1931*. Brno 1935.

⁶⁸ F. Ruppeldt, *Koncentračné snahy slovenské do r. 1918. Príspevky ku kultúrnej histórii Slovákov*. T. Sv. Martin 1928. Ruppeldt se okrajově dotkl česko-slovenských vztahů v rámci zkoumání otázky centra slovenského kulturního a politického života.

⁶⁹ Srov. např. A. Pražák, *Literatura slovenská od let šedesátých po přítomnosť*. In: *Slovenská čítanka*. Praha 1910, 272–291; týž, *Príspevek k literárnym stykům československým v posledních padesáti letech*. Slovanský přehled, XV/1912–1913, 72 až 79, 124–127; F. Frýdecký, *Čechy a Slovensko v zrcadle literárním*. Praha 1920.

⁷⁰ F. Ďurčanský, *Pohľad na slovenskú politickú minulosť*. Bratislava 1943.

⁷¹ F. Bokes, *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava 1946.

⁷² D. Rapaňt, *Vývin slovenskej národnej pospolitosti*. Historický sborník, IV/1946, 257–274.

⁷³ K. Krofta, *Dějiny československé*. Praha 1946. Jejich základem byly *Malé dějiny československé*. Praha 1931, které Krofta přepracoval.

minulost⁷⁴ učinil v tomto směru první krok již roku 1949 Z. Nejedlý v úvodu ke svým *Dějínám národa českého*.⁷⁵ Nejedlý především vymezil poměr mezi českými a slovenskými dějinami. Odmítl na jedné straně násilně včleňovat slovenské dějiny, jako dějiny svěbytného národa, který navíc žil po staletí v jiných historických podmínkách, do dějin českých, jak tomu bylo prakticky ve všech „československých dějinách“ buržoazních historiků, kde navíc slovenské dějiny tvořily jen jakousi okrajovou kapitolu českých dějin, na druhé straně vyzdvihl jedinečnost dějinných vztahů mezi Čechy a Slováky, protože byly kvalitativně jiné, než bývají mezi jen sousedními národy. Doporučoval proto nejen pojímat české a slovenské dějiny jako dějiny dvou plně svěbytných národů, ale zároveň přitom brát ohled na jejich osobité vzájemné vztahy.

Z těchto předpokladů čerpaly i pozdější marxistické syntézy slovenských a československých dějin,⁷⁶ které vedle od dosavadní historiografie zásadně odlišného celkového pojetí českých a slovenských dějin přinášely také nové chápání česko-slovenských vztahů na konci minulého století. Projevilo se to jednak v kritičtějším přístupu k již dříve aktuálním otázkám, jako bylo např. hlasistické hnutí, význam jednotlivých slovakofilů a Československé jednoty ap., jednak ve sledování jiných, dosud většinou právě na úkor zmíněných otázek opomíjených fází v česko-slovenských vztazích. Nešlo ovšem jen o rozšíření pohledu na problematiku, které bylo v dosavadní historiografii věnováno málo místa, a o kritickou revizi některých mystifikací buržoazní historiografie, ale také o koncepčně odlišný přístup k celé problematice. Otázka československých vztahů v 80. a 90. letech byla ve všech nových marxistických syntézách československých dějin zkoumána z hlediska celkových tendencí národního, politického, ale i hospodářského a sociálního vývoje českého a slovenského národa a ne pouze jako záležitost volní iniciativy několika jednotlivců nebo společenských skupin.

Tyto základní rysy dosavadního marxistického zkoumání česko-slovenských vztahů – úsilí o objektivní marxistické uchopení dané problematiky stejně jako zaměření na dosud zanedbávané skutečnosti česko-slovenské vzájemnosti – představují vůbec dvě dominující tendence v celé historické produkci o otázce spolupráce Čechů a Slováků na konci minulého století. Přitom tato produkce má doposud charakter převážně analytický. V dílech příspěvcích a monografiích jsou teprve vytvářeny předpoklady pro ucelenější a hlubší zpracování česko-slovenských vztahů v minulosti.

Neoddělitelnou součástí příprav k stále propracovanějšímu pohledu na tuto problematiku bylo řešení otázek širší platnosti, kterým byla věnována již řada monografií. Pro naši problematiku z nich měly zásadní význam především práce ze slovenských hospodářských a sociálních dějin⁷⁷ a z dějin slovenského dělnického hnutí,⁷⁸ stejně jako vyhraňování marxistického stanoviska k některým otázkám politického vývoje českých zemí a na Slovensku na konci 19. století.⁷⁹

⁷⁴ Srov. J. Šverma, *Česká otázka ve světle marxismu*. Praha 1933.

⁷⁵ Z. Nejedlý, *Dějiny národa českého. Úvod. Sebrané spisy Z. Nejedlého. Sv. X*. Praha 1953. Nové vydání, 11–128.

⁷⁶ *Dějiny Slovenska (Tězy)*. Příloha Historického časopisu, III/1955. Bratislava 1956; J. Hučko, M. Písch, Z. Urban, *Slovenské dějiny 1848–1918*. Praha 1964; *Dějiny Slovenska II*. Bratislava 1968; *Slovensko. Dějiny*. Bratislava 1971; K. Goláň, M. Kropilák, P. Ratkoš, J. Tibenský, *Československé dějiny*. Bratislava 1961; *Přehled československých dějin II (1848–1918)*. Sv. 1. Praha 1960; J. Butvin, J. Havránek, *Dějiny Československa od roku 1871 do roku 1918*. Praha 1970.

⁷⁷ J. Mésáros, *Príspevok k objasneniu charakteru feudálnych prežitkov na Slovensku po r. 1848*. ČSHS, II/1954, 633–650; t.ž., *K problematike feudálnych prežitkov na Slovensku v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava 1955; t.ž., *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848–1900*. Bratislava 1959; Srov. též E. Arató, *K hospodárskym dejinám Slovenska od r. 1849 do 1900*. HČ, I/1953, 229–278, 431–490.

⁷⁸ M. Gosiorovský, *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*. Bratislava 1951. V přepracované verzi viz *Dějiny slovenského robotníckeho hnutia (1848–1918)*. Bratislava 1956.

⁷⁹ Obdobně průkopnický význam jako uvedené práce pro slovenskou historiografii měly pro historiografii českou práce J. Purše, Z. Šolleho, A. Klímy, J. Křížka a dalších s tím rozdílem, že v případě slovenských historiků se jednalo o práce, které se týkaly zcela bílých míst slovenské minulosti.

Novum Gosiorovského publikací spočívalo v tom, že v nich byla poprvé obrácena systematická pozornost na do té doby téměř nedotčenou problematiku slovenského dělnického hnutí a jeho významu pro vývoj slovenského národního hnutí a že se v nich přitom poprvé zřetelně objevila otázka spolupráce českého a slovenského dělnictva na konci minulého století, čímž byl podněten zájem o tuto neprobádanou oblast česko-slovenské vzájemnosti. Práce z hospodářských a sociálních dějin zase zcela nově objasnily souvislosti mezi charakterem slovenského národního hnutí v druhé polovině 19. století a mezi nedokončenou buržoazně demokratickou revolucí v Uhrách a vedly k odhalení příčin zásadně odlišného sociálního a politického vývoje Slovenska na konci 19. století ve srovnání s vývojem v českých zemích. Položily zároveň základ k novému hodnocení celkového vývoje Slovenska v druhé polovině 19. století. Východiskem marxistického hodnocení samotné slovenské buržoazní politiky na konci 19. století se staly práce o hlasistickém hnutí a jeho ideologii. Primární význam měly příspěvky L. Holotíka, i když jejich celkové zaměření bylo obvykle jiné.⁸⁰ Práce v této oblasti slovenského politického života byly o to důležitější, že se dotýkaly otázek, o nichž dlouho přežívaly některé nekritické soudy.⁸¹ Vedle Holotíkových prací přinesly zásadní kritiku hlasismu příspěvky M. Gosiorovského, A. Kopčeka a V. Wagnera,⁸² které se ale přes správnost východisek i celkového pojetí někdy nevyhnuly určitému schematicismu v hodnocení; vystihly však velmi správně historickou úlohu hlasismu ve vývoji česko-slovenských vztahů, když upozornily na skutečnost, že kromě pozitivního rozvíjení česko-slovenské vzájemnosti hlasistické hnutí svou ideologií (zvláště v případě některých svých představitelů) objektivně posilovalo šíření čechoslovakistických náhledů na vzájemný poměr Čechů a Slováků.

Pe základním objasnění hlavních otázek ekonomického, společenského i politického vývoje v českých zemích a na Slovensku přistoupila naše historiografie k systematictějšímu bádání také v oblasti česko-slovenských vztahů v minulosti. Prvním plodem tohoto úsilí byl sborník *O vzájemných vztazích Čechov a Slovákův*.⁸³ Dá se říci, že tento sborník se stal mezníkem ve zkoumání problematiky česko-slovenské vzájemnosti. Jeho význam spočíval hlavně v celkové koncepci. Jednotlivé příspěvky postihovaly vývoj česko-slovenských vztahů prakticky od Velké Moravy až po současnost a zároveň věnovaly velkou pozornost nejrozmanitějším oblastem těchto vztahů. Rozšíření zájmů na různorodé projevy česko-slovenské vzájemnosti a komplexnější historický pohled opřeny o analýzu dobového hospodářského a společenského pozadí, a přitom soustředěný rozbor přesně vymezených dílčích problémů, to byl pozitivní přínos, který se projevil i v příspěvcích sborníku zabývajících se otázkami česko-slovenských vztahů v období 80. a 90. let 19. století. Byly v nich v nových širších souvislostech řešeny problémy slovakofilského hnutí v českých zemích, kulturních styků Čechů a Slováků, spolupráce v českém a slovenském dělnickém hnutí.

V projevech českého slovakofilského hnutí, kterými se zabýval příspěvek J. Tkadlečkové,⁸⁴ byla odhalena a objasněna diferencovanost jejich motivací a jejich celková vývojová linie, od projevů vycházejících ještě v 80. letech z tradic obrozen-

⁸⁰ L. Holotík, *Slovenská historiografia na nových cestách*. Historický sborník SAVU, X, Bratislava 1952, 324–341; týž, *Problém národnooslobodzovacieho boja a politika slovenskej buržoázie pred prvou svetovou vojnou*. HČ, III/1955, 26–51.

⁸¹ J. Bodnár, *Hlasizmus a ideový zápas na Slovensku v posledných desaťročiach minulého a začiatkom nášho storočia*. In: *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*. Bratislava 1957, 285–321.

⁸² O kritičtější přístup k této problematice se pokusil už roku 1948 bývalý hlasista F. Votruba, *Hlas a hlasistické hnutie I–VIII*. Nové slovo, V/1948, 421–422, 438–439, 454–455, 485–487, 506–508, 522–523, 535–537; M. Gosiorovský, *Hlasistická ideológia*. Filozofický sborník SAVU, V. Bratislava 1950, 64–68; A. Kopček, *Hlasizmus – ideológia protirevolučnej slovenskej buržoázie*. Filozofický časopis SAV, X/1955, 36 až 76; V. Wagner, *O buržoaznej ideológii dr. Mišana Hođu*. Slovenský filozofický časopis, XV/1960, 131–151.

⁸³ *O vzájemných vztazích Čechov a Slovákův*. Sborník materiálův z konferencie ústavu SAV. Bratislava 1956.

⁸⁴ J. Tkadlečková, *Slovakofilské hnutí v českých zemích koncem 19. století*. Tamtéž, 218–229.

ských a směřující v průběhu 90. let k projevům s převahou věcných hospodářských zájmů části české buržoazie. Spojitostem mezi českou a slovenskou kulturou, především literaturou, byla věnována pozornost ve stati A. Mráze *Československé kulturní vztahy v druhé polovině 19. století a do r. 1918*.⁸⁵ A. Mráz zde upozornil na dvojí linii ve slovenské literatuře a kultuře na konci 19. století, reprezentovanou na jedné straně S. H. Vajanským, na druhé straně P. O. Hviezdoslavem, a zdůraznil jejich rozdílný význam pro vývoj česko-slovenské vzájemnosti i pro její správné chápání. Na problematiku česko-slovenské spolupráce v oblasti školství se zaměřil příspěvek F. Bokes *Slovenské školstvo a česko-slovenská vzájemnost v letech 1848–1918*,⁸⁶ který naznačil, že toto pole česko-slovenských vztahů si zaslouží i v dalším výzkumu náležitou pozornost. Obdobně inspirativně zapůsobil příspěvek P. Hapáka *Vztahy mezi slovenskými a českými robotníky v Budapešti v druhé polovině 19. století*,⁸⁷ který poukázal na zcela neprobádané oblasti česko-slovenských vztahů. Byla v něm poprvé přehledněji shrnuta řada nových poznatků o této otázce a upozorněno na neobyčejný význam spolupráce českého a slovenského dělnictva pro rozvoj slovenského dělnického hnutí.

Významný přínos pro zkoumání problematiky česko-slovenských vztahů na konci 19. století znamenal také příspěvek Z. Urbana,⁸⁸ třebaže byl zaměřen až na pozdější období. Urban se v něm totiž dotkl také základních úkolů, které čekají v oblasti studia česko-slovenské vzájemnosti na své řešení. Vytýčovaly hlavně potřebu zabývat se kromě vztahů politických a kulturních také kontakty hospodářskými a spoluprací v dělnickém hnutí. Zdůrazňovaly nutnost zkoumat nejen jednotlivé a příležitostné projevy česko-slovenské vzájemnosti, ale celkové orientace jednotlivých společenských a politických skupin i kulturních proudů ve všech oblastech života.

Tato snaha po určité komplexnosti pohledu na problematiku našla brzy svůj výraz i v prvních pokusech o celkové zhodnocení česko-slovenské vzájemnosti v druhé polovině 19. století, i když těžiště výzkumu této oblasti jinak stále zůstávalo ve stadiu dílčích analýz.^{89a} Sborník *O vzájemných vztazích Čechů a Slováků* totiž teprve upozornil na dosud zcela neprobádané oblasti a zahájil jejich zkoumání. Proto také pokusy o souhrnné zpracování širších časových úseků ve vývoji česko-slovenské vzájemnosti, jako je např. druhá polovina 19. století, měly vesměs ráz příruček pro praktické popularizační potřeby nebo hlubších časové a tematicky úžeji vymezených detailnějších studií.

Do první skupiny patřil sborník *Upevňovanie vzťahov Čechov a Slovákov pri vyučovaní dejepisu*,⁸⁹ zaměřený jako odborná příručka pro potřeby učitelů. Pro sledovaný problém měla v něm svůj význam stat K. Goláně *Vztahy Čechů a Slováků v revolučních letech 1848–49 a v období zvýšeného národního útlaku*.⁹⁰ Její autor se dotkl prakticky všech oblastí česko-slovenských kontaktů, od politických až po spo-

⁸⁵ A. Mráz, *Československé kulturní vztahy v druhé polovině 19. století a do r. 1918*. Tamtéž, 177–188. Mrázovu příspěvků časově předcházela příspěvek J. Horáka, *Kulturní vztahy česko-slovenské*. Věstník ČSAV, LXIV. Praha 1955, 264–281. Kulturní vztahy v dějinách Čechů a Slováků byly v tomto přehledu pojímány především z literárního a kulturně organizačního hlediska. Horák proto viděl období 80. a 90. let 19. století jako dobu soustředěného kulturního a vědeckého ruchu v Čechách i na Slovensku, který vytvořil organizační předpoklady pro zintenzivnění česko-slovenské vzájemnosti.

⁸⁶ F. Bokes, *Slovenské školstvo a česko-slovenská vzájemnost v letech 1848–1918*. In: *O vzájemných vztazích ...*, 204–218.

⁸⁷ P. Hapák, *Vztahy mezi slovenskými a českými robotníky v Budapešti v druhé polovině 19. století*. Tamtéž, 230–238.

⁸⁸ Z. Urban, *Česko-slovenská vzájemnost před první světovou válkou*. Tamtéž, 239–250.

^{89a} V této souvislosti srov. sborník příspěvků o nejrůznějších oblastech česko-slovenské vzájemnosti: Univerzita Komenského v Bratislavě. 40 rokov Univerzity Komenského. Sborník II/1960. Bratislava 1960.

⁸⁹ *Upevňovanie vzťahov Čechov a Slovákov pri vyučovaní dejepisu*. Sborník zostavil F. Janek. Bratislava 1961.

⁹⁰ K. Goláně, *Vztahy Čechů a Slováků v revolučních letech 1848–49 a v období zvýšeného národního útlaku*. Tamtéž, 82–122.

luprání českého a slovenského dělnického hnutí, ale instruktivní zaměření sborníku mu neumožnilo, aby přistoupil k hlubšímu rozboru jednotlivých otázek. Goláňův příspěvek však podržel svůj význam hlavně jako první souhrnný přehled o československé vzájemnosti v druhé polovině 19. století. Podobně široké veřejnosti určená publikace J. Novotného *Češi a Slováci za národního obrození a do vzniku československého státu*⁹¹ mohla v pasážích o období 80. a 90. let podat jen všeobecný nárys česko-slovenských vztahů. Přesto však adekvátně vystihla jejich charakteristický rys spočívající v zásadním zvratu v poměru české buržoazní politiky ke Slovensku, jak se po stagnaci v 80. letech projevila v 90. letech a na počátku 20. století i v činnosti Československé jednoty a působení hlasistického hnutí.

Ucelený a navíc prohloubený pohled na otázky česko-slovenské vzájemnosti poskytl také detailnější studie J. Tkadlečkové *Slovakofilské hnutie v českých krajinách koncom 19. storočia*,⁹² V. Kulíška *O činnosti a významu Československé jednoty před vznikem ČSR*,⁹³ J. Jablonického *Prispevok k česko-slovenským vzťahom od konca 19. storočia do roku 1914*⁹⁴ a Z. Urbana *Problémy slovenského národného hnutí na konci 19. storočia*.⁹⁵ I když tyto studie nepostihly vymezené období česko-slovenských vztahů v celé jejich komplexnosti, jsou zatím vedle uvedeného Goláňova a Novotného přehledu a citovaných příspěvků ve sborníku *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov* jedinými pracemi, které sledovaly kontakty Čechů a Slováků v nejšířších souvislostech, ale přitom v sevřených monograficky zasvěcených rozbozech. Přinesly proto doposud relativně nejvíce poznatků.

Ve studii Tkadlečkové bylo české slovakofilské hnutí na konci 19. století pojato do širšího historického rámce a částečně objasněny historické podmínky jeho rozmachu. Půda, na níž se slovakofilství v českých zemích formovalo, byla připravena renesancí myšlenky slovanské vzájemnosti a vzrůstem nacionalismu, kterými reagovala soudobá ideologie české buržoazie na znásobení národnostního útlaku, vyvolaného zostrujícími se společenskými a sociálními rozpory kapitalismu v období přechodu k monopolistickému stadiu. Nositeli prvotního filantropického a idealizujícího charakteru slovakofilského hnutí v 80. letech byli reprezentanti studentského a kulturního hnutí Mladé Moravy i jednotliví pražští kulturní pracovníci, zatímco v 90. letech do něho pronikali jedinci, kteří intenzivněji sledovali hospodářské a politické zájmy některých kruhů české buržoazie. Tento vývojový trend českého slovakofilského hnutí byl neodmyslitelný od jeho vnitřní diferenciaci a od vazeb jeho jednotlivých složek na dobové sociálně ekonomické podmínky.

Pokus V. Kulíška o adekvátní zhodnocení činnosti Československé jednoty uváděl na pravou míru její někdejší přeceňování. Viděl rozporuplnost působení Československé jednoty, a usiloval proto o diferenciovaně zvažování jejich jednotlivých akcí a fázi vývoje a rovněž celkového významu pro rozvoj česko-slovenských vztahů.

Jablonického příspěvek se převážně soustřeďoval na pozdější údobí československé vzájemnosti, ale pokoušel se objasnit i otázky jejího vývoje na konci 19. století. Hledal příčiny zintenzivnění spolupráce Čechů a Slováků v druhé polovině 90. let a nacházel je v potřebě slovenského a českého národního hnutí překonat izolaci a krizi, v níž se obě hnutí v určitém smyslu v této době nacházela. Přitom poněkud upřílišněně pochyboval o tom, že by v této fázi bylo sblížování se Slováků

⁹¹ J. Novotný, *Češi a Slováci za národního obrození a do vzniku československého státu*. Praha 1968.

⁹² J. Tkadlečková, *Slovakofilské hnutie v českých krajinách koncom 19. storočia*. HČ, IV/1956, 469–486. Tato studie je přepracovanou verzí v pozn. 84 citovaného příspěvku.

⁹³ V. Kulíšek, *O činnosti a významu Československé jednoty před vznikem ČSR*. HČ, X/1962, 351–368.

⁹⁴ J. Jablonický, *Prispevok k česko-slovenským vzťahom od konca 19. storočia do roku 1918*. Historická štúdie, IV/1958, 5–54.

⁹⁵ Z. Urban, *Problémy slovenského národného hnutí na konci 19. storočia*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica XXXVII/1971. Praha 1972. Problematikou slovenského národního hnutí na konci minulého století se Urban zabýval také v příspěvku *Rozmach, změny a paradoxy slovenského národního hnutí na konci minulého století*. In: Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica XXII. Bratislava 1971, 131–145.

na české straně motivováno hospodářskými zájmy.⁹⁶ Celkovým rezultátem Jablonického studie bylo přesvědčení, že česko-slovenská spolupráce v tomto období vývoje probíhala po dvou liniích, pokrokově, představované kontakty v kultuře a v dělnickém hnutí, a liberální, která se nejvíce projevovala v charitativní a hospodářské součinnosti.

Otázku úlohy česko-slovenské vzájemnosti při vyhraňování postojů jednotlivých složek a skupin slovenské veřejnosti řešil v souvislosti s rozbořem diferenciacie slovenské politiky na sklonku minulého století v rozsáhlé a přínosné studii Z. Urban. Dokázal, že rozvoj slovenského politického aktivismu a hlavně proces politického rozružení slovenské společnosti v druhé polovině 90. let probíhaly v úzkém sepětí s rozvojem česko-slovenských vztahů. Orientace na česko-slovenskou vzájemnost se hrála u jednotlivých politických směrů i jednotlivců nejrůznější role a její význam při diferenciaci slovenského politického tábora nebyl proto zanedbatelný.

Bez ohledu na první pokusy o všestrannější zpracování problematiky česko-slovenských vztahů na konci 19. století i v širších časových úsecích zůstalo důležitým a nejcharakterističtějším rysem jejich studia rozšíření zájmu historiků na nejrůznější stránky vzájemného poměru českého a slovenského národa. V posledních dvaceti letech vývoje marxistické historiografie byla pozornost věnována nejen již tradičním otázkám česko-slovenských styků v oblasti literatury a působení jednotlivců, ale také česko-slovenským souvislostem ve výtvarném umění, školství, národopisu a kultuře vůbec. Do popředí se dostaly i takové aspekty česko-slovenské vzájemnosti, jakými byly styky českých a slovenských dělníků, kontakty Čechů a Slováků v rámci menších teritorií nebo poměr mezi myšlenkou slovenské vzájemnosti a vzájemnosti česko-slovenské v českém a slovenském prostředí. Bádání v těchto často ještě nedotčených oblastech česko-slovenské spolupráce nedosahovalo vždy stejné intenzity, a proto ani výsledky nejsou stejně bohaté a souměřitelné. Například studium vývoje česko-slovenské vzájemnosti na újeji vymezených územních celcích (jako je třeba moravsko-slovenské pomezí), které by mohlo přinést hodně nového, se ještě nerozvinulo natolik, aby už nabídlo významnější výsledky. Příležitostně regionální sborníky,⁹⁷ které většinou mívají velmi nevyhraněné a různorodé zaměření, nemohou tento úkol náležitě plnit.⁹⁸ Opravdové plody může poskytnout jen soustavný výzkum, který postihne všechny stránky česko-slovenských vztahů v určitém regionu.⁹⁹

Nesrovnatelně více pro objasnění některých rovin česko-slovenské vzájemnosti přinesla literární historie. Zkoumání česko-slovenských literárních vztahů má svou dlouhou tradici, která trvá vlastně již od vzniku spisovného slovenského jazyka, odkdy se také datuje počátek bojů o svébytnost slovenského jazyka a literatury i slovenského národa. Argumentace literárními fakty hrála při tomto zápase, jak konečně dosvědčují práce A. Pražáka, roli nikoli podřadnou. Poválečné výsledky literární vědy jen dokázaly, že specifický poměr mezi českou a slovenskou literaturou nelze zjednodušeně hodnotit jako vztah národní a regionální literatury, jak tomu často bylo dříve, ani odmítat jeho jedinečnost a tvrdit, že je stejný jako mezi kterýmikoliv jinými národními literaturami. Nestačí také pouhé konstatování ojedinělé a nikde neporovnatelné příbuznosti české a slovenské literatury a omezovat se přitom jen na výpočet a registraci jednotlivých projevů této příbuznosti. Slovenská a česká marxistická literární věda dospěla ke komplexnějšímu a zároveň dialektickému chá-

⁹⁶ J. Jablonický, c. d., 10, 50.

⁹⁷ *Tradice česko-slovenské vzájemnosti na Hodonínsku*. Hodonín 1964. Zde se naši problematiky dotýká příspěvek M. H y n k a, *Hodonínsko, středisko boje Slováků proti národnostnímu útisku*, 6–9; dále viz *Břeclav–Trnava*. K tisku připravil M. Z e m e k a J. Š i m o n o v i č. Brno 1974; zde srov. M. H y n e k, *Česko-slovenská vzájemnost na Slovácku v letech 1867–1914*, 113–122.

⁹⁸ Jednotlivé příspěvky trpí povrchností a zkratkovitostí. Tomuto nedostatku se nevyhnul ani příspěvek o regionálních vztazích v citovaném sborníku *Upevňovanie vzťahov... Š. H u d á k, O vzájomných vzťahov Čechov a Slovákov na okolí Myjavy*, 233–237.

⁹⁹ První výsledek takového přístupu lze vidět v disertační práci V. K u n o v j á n k a, *K vývoji česko-slovenských vztahů na jihovýchodní Moravě na přelomu 19. a 20. století*. Rkp. disert. práce. FF UJEP. Brno 1975.

pání poměru mezi oběma našimi národními literaturami.¹⁰⁰ Na základě principu jejich svébytnosti a rovnoprávnosti došla v pracích některých literárních vědců k závěru, že kromě nesporných hlubších ideových vztahů¹⁰¹ lze v případě české a slovenské literatury mluvit i o „společném duchovním kontextu česko-slovenském“, neboť obě literatury byly vzájemně jedna v druhé vždy přítomny.¹⁰²

K tomuto stanovisku se česká a slovenská literární věda propracovávala řadou dílčích srovnávacích studií, z nichž pro nás mají význam hlavně důkladné publikace a studie S. Šmatláka o projevech literární česko-slovenské myšlenky u J. Vlčka.¹⁰³ lomu 70. a 80. let 19. století¹⁰³ a A. Mráze o československé myšlenky u J. Vlčka.¹⁰⁴ Oba autoři v nich přinesli mnoho cenných poznatků o kontaktech českých a slovenských literátů a kulturních pracovníků, ale zároveň postihli obecnější souvislosti literárního, myšlenkového i společenského vývoje české a slovenské pospolitosti v daném období. Přínosné byly také studie zaměřené na problematiku ať už vztahu českých spisovatelů ke Slovensku — např. R. Pokorného, F. Táborského, G. Preissové, A. Jiráska¹⁰⁵ — nebo úlohy české kultury a prostředí v životě a díle slovenských autorů, jako P. O. Hviezdoslava, J. G. Tajovského, M. Kukučína aj.¹⁰⁶

Hledisko česko-slovenské vzájemnosti v literatuře našlo své uplatnění také v akademických dějinách české a slovenské literatury v samostatných přehledných kapitolách.¹⁰⁷ Tento soustavnější přehled česko-slovenských literárních vztahů, i když zdaleka ne vyčerpávající, byl o to významnější, že se neomezoval jen na čisté literární souvislosti, ale že vycházel z celkové společenské situace v českých zemích a na Slovensku a vystihl její vzájemnou souvztažnost s kulturním a literárním kontextem.

K podobnému přístupu k poměru mezi uměním a společností směřovaly také první pokusy o zpracování otázek česko-slovenské vzájemnosti ve výtvarném umění v druhé polovině 19. století. Po monografii V. V. Štecha *Aleš a Slovensko*¹⁰⁸ to byly hlavně studie V. Novotného, K. Vaculíka a M. Városové,¹⁰⁹ které

¹⁰⁰ A. Mráz, *Česká a slovenská literatura*. In: *Zo slovenskej literárnej minulosti*. Bratislava 1953, 347–359.

¹⁰¹ M. Pišút, *Tradícia česko-slovenských literárnych vzťahov a ich nové úlohy*. In: *Roky a diela*. Bratislava 1961, 331–337.

¹⁰² Srov. S. Šmatlák, *O spoločných úlohách českej a slovenskej literárnej vedy*. Slovenská literatúra, VII/1960, 137–140. K. Rosenbaum, *Skutočnosť a cieľ*. Slovenské pohľady, LXXVII/1961, 1–5.

¹⁰³ S. Šmatlák, *Pokus o oživenie československej literárnej vzájomnosti*. (Heyduk –Urban–Nitra VI–VII.) Slovenská literatúra, IX, 1962, 166–178; t ý ž, *Kapitola z česko-slovenských literárnych vzťahov*. (K procesu zblížovania českej a slovenskej literatúry začiatkom 80. rokov 19. storočia.) Tamtéž, 385–406.

¹⁰⁴ A. Mráz, *Medzi našimi literatúrami*. (Československá myšlienka u Jaroslava Vlčka.) Bratislava 1960.

¹⁰⁵ A. Mráz, *Rudolf Pokorný a Slovensko*. In: *Zo slovenskej literárnej minulosti*. Bratislava 1953, 213–239; P. Pešta, *Ze vztahů Frant. Táborského k literárnímu Slovensku*. Slovenská literatúra, VI/1959, 48–56; B. Štúrová, *Slovensko v tvorbe Gabriely Preissovej*. Tamtéž, VII/1960, 219–233; M. Pišút, *Alois Jirásek a jeho význam pre slovenskú literatúru*. In: *Literárne štúdie a portréty z novšej slovenskej a českej literatúry*. Bratislava 1955, 325–337; F. Janek, *Idea česko-slovenskej vzájomnosti Jiráskovom „Bratrstve“*. In: *Upevňovanie vzťahov . . .*, 220–226.

¹⁰⁶ *Hviezdoslav v kritike a spomienkach*. Redig. S. Šmatlák a G. Rapoš. Bratislava 1954; A. Bolek, *Hviezdoslavove slovenské literárne vzťahy*. Bratislava 1970; *Martin Kukučín v kritike a spomienkach*. Redig. A. Matuška. Bratislava 1957; *Jozef Gregor-Tajovský v kritike a spomienkach*. Redig. K. Rosenbaum, a A. Matuška. Bratislava 1956.

¹⁰⁷ M. Pohorský, *Oživení česko-slovenských literárních vztahů*. In: *Dějiny české literatury III*. Praha 1961, 220–224; Z. Pešat, *Základy dalšího česko-slovenského sblížování*. Tamtéž, 399–402; S. Šmatlák, *Vztah slovenskej a českej literatúry*. In: *Dějiny slovenskej literatúry III*. Bratislava 1965, 346–370.

¹⁰⁸ V. V. Štech, *Aleš a Slovensko*. Bratislava 1952.

¹⁰⁹ V. Novotný, *Česko-slovenské vztahy ve výtvarném umění XIX. století*. Umění, III/1955, 1–8; K. Vaculík, *Čeští umělci a Slovensko v období XIX. století*. Tamtéž,

usilovaly o první přehledné zhodnocení vztahu českých umělců a jejich díla ke Slovensku, ale též o postižení méně prozkoumané problematiky vztahu Slovenska k českému umění. Historiky výtvarného umění zaujaly rovněž otázky užšího charakteru. J. Svoboda podal ve své studii *K česko-slovenským kulturním vztahům před první světovou válkou*¹¹⁰ zajímavý přehled výtvarné uměleckých styků. Umělecké besedy v Praze se slovenským prostředím, J. Maliva upozornil na intenzivní kontakty moravských a slovenských výtvarníků na Slovácku.¹¹¹ Celkově však oblast česko-slovenských styků ve výtvarném umění ještě čeká na detailnější a systematictější výzkum.

Česko-slovenské vzájemnosti v minulosti byla věnována pozornost také v etnografické literatuře. Jednotlivé příspěvky zabývající se česko-slovenskou spoluprací v národopise se však vyčerpávají tradičními tématy, ať už Národopisnou výstavou česko-slovenskou v Praze v roce 1895,¹¹² kontakty českých a slovenských národopisců¹¹³ či otázku působení slovenských drátenníků v českých zemích,¹¹⁴ zatímco ucelenější pohled na celý úsek česko-slovenských vztahů v národopise ještě chybí.^{114a} Při dalším zkoumání bude ovšem třeba přísně odlišovat konkrétní projevy spolupráce Čechů a Slováků v národopise od souvislosti a vzájemných vlivů mezi českou, resp. moravskou a mezi slovenskou lidovou kulturou, které samozřejmě nespádají do sebeširěji vymezeného pojetí studia česko-slovenské vzájemnosti na konci minulého století.

Bouřlivěji se vzhledem k námi sledované problematice vyvíjel výzkum česko-slovenských vztahů v dělnickém hnutí. Po citovaných dílech M. Gosiorovského o vývoji slovenského dělnického hnutí jako celku a příspěvcích K. Goláně a P. Hapáka přímo o otázkách spolupráce českého a slovenského dělnictva v 19. století¹¹⁵ se práce z tohoto okruhu nebyvale rozmnožily a značně se rozšířilo také poznání vzájemných kontaktů českého a slovenského dělnického hnutí. Přitom je pozoruhodné, že oblast česko-slovenské spolupráce v dělnickém hnutí byla jen ojediněle zkoumána monograficky. Nešlo však v tomto případě o ignorování, nýbrž naopak o adekvátní přístup k této rovině česko-slovenské vzájemnosti, neboť vztahy českého a slovenského dělnictva v druhé polovině 19. a na počátku 20. století nelze bez nebezpečí zjednodušování a nesoustavnosti oddělovat — i když i to je v dílčích analýzách nutné — od celkového vývoje slovenského dělnického hnutí. Rozvoj slovenského dělnického a zvláště sociálně demokratického hnutí byl totiž v druhé polovině 19. století i na počátku století 20. nerozlučně spjat s ideovým a organizačním působením českých dělníků v Uhrách, především v Budapešti, kde je také třeba až do konce 19. století hledat těžiště vznikajícího uvědomělého slovenského dělnického hnutí.

8–10; M. V á r o s s, *Vývin vzťahov slovenského výtvarného umenia k českému v XIX. storočí*. Tamtéž 10–16.

¹¹⁰ J. Svoboda, *K česko-slovenským kulturním vztahům před první světovou válkou*. Slezský sborník, LV/1962, 29–46.

¹¹¹ J. Maliva, *Z tradic česko-slovenských výtvarných svazků na Hodonínsku*. In: *Tradiče česko-slovenské vzájemnosti na Hodonínsku*. Hodonín 1964, 13–16.

¹¹² J. Mjartan, *Jubileum česko-slovenskej spolupráce v národopise*. Slovenský národopis, III/1955, 450–473.

¹¹³ J. Podolák, *Andrej Kmeť*. Tamtéž, VI/1958, 337–346; J. Mjartan, *Počiatky „Českého lidu“ a slovenský národopis*. Český lid, LIII/1966, 251–258; t ý ž, *Jozef Ludovít Holuby a „Český lid“*. Tamtéž, XLIII/1956, 241–246.

¹¹⁴ K. Guleja, *Slovenskí dróťári, nositelia ľudových vzťahov česko-slovenských*. Slovenský přehled, XLV/1959, 292–294; A. Polonec, *Trenčianske dróťárstvo a vzťahy českého ľudu k nemu*. In: *Moravsko-slovenské vzťahy v ľudovej kultúre*. Ostrava 1974, 77–89.

^{114a} Studie J. Horáka, *Národopis československý*. In: *Československá vlastivěda II. Člověk*. Praha 1933, 305–472, se česko-slovenskými vztahy zabývala nesystematicky; přesto přinesla řadu cenných dokladů a je v tomto ohledu dosud stále hodnotnou prací.

¹¹⁵ Srov. pozn. 78. K. Goláně, *Styky slovenské a českého proletariátu v období počátků robotníckeho hnutia*. In: *O vzájomných vzťahoch...*, 195–203; P. Hapák, *Vzťahy medzi slovenskými a českými robotníkmi v Budapešti v druhej polovici 19. storočia*. Tamtéž, 230–236.

Proto všechny příspěvky, které se zabývají situací slovenského dělnictva v Budapešti, se automaticky musí dotknout také otázek spolupráce českých a slovenských dělníků. Dokazují to i příspěvky V. Zapletala i jiných autorů pišících o dílčích problémech slovenského dělnického hnutí v Budapešti,¹¹⁶ ale též studie o celkovém vývoji slovenského dělnictva v tomto městě. Z nich je nutno jmenovitě uvést práci P. Hapáka *Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti koncom 19. stor.*¹¹⁷ a monografii V. Zapletala *Počátky slovenského sociálně demokratického hnutí v Budapešti 1893–1900*,¹¹⁸ které na základě důkladné analýzy potvrdily, že organizované slovenské dělnické hnutí se rodilo a vyvíjelo za vydatné pomoci uvědomělého českého proletariátu. Problematika styků českého a slovenského dělnictva našla své místo i v pracích sledujících slovenské dělnické hnutí jako celek (tzn. nejen v Budapešti). Šlo hlavně o studie K. Goláně *Robotnícke hnutie na Slovensku v rokoch 1867 až 1900*,¹¹⁹ P. Hapáka *K začiatkom robotníckeho a socialistického hnutia na Slovensku*,¹²⁰ i kompandia *Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848–1918)*,¹²¹ a *Prehľad dejín KŠC na Slovensku*.¹²² Svůj význam pro analýzu vztahů českých a slovenských dělníků měly také příspěvky o poměru slovenského dělnictva k slovenskému národnímu životu¹²³ a o stycích českého a slovenského proletariátu s maďarským dělnickým hnutím.¹²⁴

K rozšíření poznatků o některých dalších aspektech česko-slovenské vzájemnosti na sklonku století svým dílem přispěla také literatura o otázkách slovenské vzájemnosti oplývající dlouholetou tradicí i desítkami publikací. Zatímco však starší díla směřovala převážně k obecným a teoretickým výkladům slovanství, z nichž se česko-slovenská vzájemnost často vytrácela,¹²⁵ zaměřilo se vědecké úsilí marxistické historiografie v této oblasti po novátorských pracích J. Švermy a Z. Nejedlého¹²⁶ na prohlubování dosavadních znalostí o dílčích otázkách slovenské spolupráce a postupným vytváření předpokladů pro budoucí marxistickou syntézu. Podnětným způsobem ovlivnila tento trend konference českých a slovenských historiků o myšlence slovenské vzájemnosti a její úloze v národně osvobozovacím boji našich národů,¹²⁷

¹¹⁶ Zejména o Československém dělnickém spolku, ale též o jiných otázkách. O. Machatka, *První československý dělnický spolek v Budapešti v letech 1868 až 1890*. Časopis Matice moravské, LXXII/1953, 249–268; V. Zapletal, *Československý dělnický spolek v Budapešti v 70. letech 19. stol.* In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Historica I. Praha 1960, 175–194; t ý ž, *Úloha spolku Svornost (1886–1890) v českém a slovenském dělnickém hnutí v Budapešti*. Tamtéž. Historica XVIII. Praha 1972, 81–100; t ý ž, *Slovenské kapitoly Jana Bartoše. Příspěvek k dějinám českého a slovenského dělnického hnutí v Budapešti v 2. pol. 90. let 19. století*. In: *Sborník prací k šedesátinám univ. prof. PhDr. Lad. Hošáka*. Olomouc 1968, 105–120.

¹¹⁷ P. Hapák, *Slovenské robotnícke hnutie v Budapešti koncom 19. stor.* HČ, III/1955, 52–86.

¹¹⁸ V. Zapletal, *Počátky slovenského sociálně demokratického hnutí v Budapešti 1893–1900*. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Historica XIV. Praha 1969.

¹¹⁹ K. Golán, *Robotnícke hnutie na Slovensku v rokoch 1867–1900*. HČ, X/1962, 1–21.

¹²⁰ P. Hapák, *K začiatkom robotníckeho a socialistického hnutia na Slovensku*. HČ, XVIII/1970, 513–543. V upravené podobě vyšla tato studie jako část publikace *Prehľad dejín KŠC na Slovensku*; viz pozn. 122.

¹²¹ Viz pozn. 78.

¹²² P. Hapák a kolektiv, *Prehľad dejín KŠC na Slovensku*. Bratislava 1971.

¹²³ P. Hapák, *Záujem slovenského robotníctva o národný život v druhej polovici 19. storočia*. In: *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava 1966, 229–245.

¹²⁴ E. Arató, *Styky československého a maďarského robotníckeho hnutia (1867 až 1890)*. ČSCH, II/1954, 28–47, 245–259.

¹²⁵ Srov. např. M. Weingart, *Slovanská vzájemnost. Úvahy o jejích základech a osudech*. Bratislava 1926; F. Wollman, *Slovanská myšlenka od Dobrovského a Kollára k Masarykovi*. In: *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. Praha 1940, 2, 255 až 266; *Slovanství v českém národním životě*. Brno 1947.

¹²⁶ J. Šverma, *Slovanská myšlenka v české politice*. Praha 1945; Z. Nejedlý, *České rusofilství*. In: *Boje o nové Rusko*. Praha 1948, 44–66.

¹²⁷ Konala se 12.–14. 10. 1959 ve Smolenicích. Viz: HČ, VIII/1960.

stejně jako sborník *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*¹²⁸ a průkopnická monografie J. Kolečky *Slavjanskije programmy i ideja slavjanskoj solidarnosti v XIX i XX vekach*.¹²⁹ Tyto práce spolu s dalšími příspěvky upozornily mimo jiné také na souvislost, ale i rozdíl mezi ideou všeslovanství a myšlenkou česko-slovenské vzájemnosti a na jejich odlišnou úlohu v českém a slovenském politickém životě druhé poloviny 19. století.¹³⁰ Působivější a jednoznačnější roli sehrála idea slovenské vzájemnosti v tomto období na Slovensku, kde ideologie slovanství ještě nebyla jako v Čechách zneužívána k omezeným cílům jednotlivých buržoazních politických skupin. V modifikované podobě (rusofilství) se v 80. a 90. letech stala úhelným kamenem slovenské buržoazní politiky, ideologie i literatury.¹³¹ Její analýza proto přináší výsledky i pro problematiku geneze a vývoje česko-slovenské myšlenky v ideologii části slovenské společnosti a česko-slovenské vzájemnosti vůbec. Rozbor vlivu tolstojovství na Slovensku¹³² např. odhalil jeden z aspektů mezislovenského ideového působení, který se dotýkal také česko-slovenských vztahů, jak se v konkrétní podobě projevoval na ideovém vývoji mladé slovenské generace vysokoškoláků studujících v 90. letech v Praze a jejich oscilaci mezi tolstojovstvím a českým realismem.¹³³

Nezanedbatelným projevem slovenské a zároveň česko-slovenské vzájemnosti na konci 19. století bylo také cyrilometodějství. Novější práce o této otázce od J. Kolečky, V. Štastného a A. Mráze¹³⁴ poukázaly především na rozporuplnost cyrilometodějské tradice, danou jejím zneužíváním různými politickými a společenskými skupinami. Kromě nejrůznějších stránek cyrilometodějství – klerikálních vlivů a aspirací, doznívání moravského separatismu, slavjanofilských motivů i politických zájmů mladočechů – které byly charakteristické převážně pro české země, se v cyrilometodějské ideji zřetelně projevovalo také demonstrativní protimaďarské zaměření slovenského národního hnutí i objektivní pokrokové snahy o upevnění pojítek mezi Čechy a Slováký.

V uvedeném přehledu jsme samozřejmě nevyčerпали veškerou odbornou literaturu, která se oblasti česko-slovenských vztahů v 80. a 90. letech minulého století tak či onak dotýká.¹³⁵ To nakonec není ani účelem tohoto příspěvku. I z toho, co jsme

¹²⁸ *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Red. V. Štastný. Praha 1968.

¹²⁹ J. Kolečka, *Slavjanskije programmy i ideja slavjanskoj solidarnosti v XIX i XX vekach*. Spisy UJEP v Brně. FF 98, Praha 1964.

¹³⁰ V. Borodovčák, *Myšlenka slovenské vzájemnosti v slovenské národní ideologii v letech 1867–1900*. In: *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Praha 1968, 284–300; V. Štastný, *Slovanství v období českého buržoazního loajalismu a nástupu dělnické třídy*. Tamtéž, 265–283; J. Mésáros, *Slovenská otázka v politice slovenskej buržoazie v druhej polovici 19. stor.* HC VIII/1960, 324–359; srov. též v přepracované podobě *Die Idee der slawischen Schicksalsgemeinschaft in der slowakischen nationalen Bewegung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Historica, X. Praha 1965, 159–211; K. Herman, Z. Sládek, *Slovenská politika Karla Kramáře*. Rozpravy ČSAV, ř. spol. věd, roč. 81, seš. 2. Praha 1971; F. Píll, *Príspevok k problematike československej a slovenskej orientácie v slovenskom národnom hnutí na prelome 19. a 20. storočia*. In: *Zborník Ústavu marxizmu-leninizmu Univerzity Komenského*. Bratislava 1974, 3–18.

¹³¹ A. Mráz, *Idea slovenskej vzájomnosti v slovenskej demokratickej literatúre v druhej polovici 19. a počiatkom 20. storočia*. HC, VIII/1960, 400–411; S. Šmatlák, *Slovenská myšlienka a literatúra v období realizmu*. Tamtéž, 411–415.

¹³² *Z ohlasov L. N. Tolstého na Slovensku*. Slovenské štúdie IV. Bratislava 1960.

¹³³ J. Klančo, *Ohlas diela L. N. Tolstého v práci Detvana a v programe hlasistov*. Tamtéž, 29–43; P. Petrus, *Slovenská predprevarová publicistika a dielo L. N. Tolstého*. Tamtéž, 53–81; J. Tkadlečková, MUDr. Ivan Hálek. Bratislava 1959; táž, *Ivan Hálek-tolstojovec*. In: *Ohlas diela L. N. Tolstého* . . ., 209–214.

¹³⁴ J. Kolečka, *Cyrilometodějská tradice v druhé pol. 19. stol.* In: *Velká Morava. Tisíciletá tradice státu a kultury*. Praha 1963, 97–112; J. Kolečka, V. Štastný, *Die cyrilomethodische und grossmährische Tradition in tschechischen politischen Geschehen im 19. und 20. Jahrhundert*. In: *Magna Moravia*. Praha 1965, 587–610; A. Mráz, *K zmyslu cyrilometodějskej idey na Slovensku v druhej polovici 19. storočia*. In: *Velká Morava a naša doba*. Bratislava 1963, 162–182.

¹³⁵ Platí to zejména o pracích zabývajících se otázkou slovenské politiky na konci

uvedli, je zřejmé, které otázky sledované problematiky už aspoň částečně byly rozpracovány a které stále ještě čekají na zodpovězení. Jestliže již např. známe mnohé skutečnosti o působení českých slovakofilů i o poměru hlasitů i některých jiných představitelů slovenského veřejného života k česko-slovenské politické a kulturní orientaci, méně se zatím udělalo pro objasnění vztahu českých politických stran a směrů i určitých složek české společnosti ke Slovensku. Další zkoumání se proto nemůže omezit jen na jednotlivé projevy česko-slovenské vzájemnosti, ale musí postihnout úlohu a význam česko-slovenské myšlenky u různých politických i kulturních skupin a vrstev v celé její složitosti a rozporuplnosti, určit její intenzitu a směřování, věnovat pozornost politickým i nepolitickým spolkům, a to i regionálním, prozkoumat podrobně český a slovenský dobový tisk a jeho profil, stanovit rozsah působení klerikálních organizací a skupin při rozvíjení česko-slovenských vztahů, zhodnotit podíl Moravy na zintenzivnění styků se Slovenskem atd.

V kulturní oblasti je nutno prohloubit znalosti o vzájemných kontaktech jednak na všechny sféry umění, od literatury až po divadelnictví, jednak na oblast školství, osvěty i vědy. Nestačí se přitom soustředit jen na náhodný personální a česko-slovenské vzájemnosti indiferentní styk a vliv. Když např. víme o kontaktech slovenských vědců, jako byl A. Kmet, J. L. Holuby a F. V. Sasínek, s českým vědeckým prostředím,¹³⁶ je třeba zhodnotit tyto vztahy a určit, nakolik při nich šlo o ve vědě obvyklou odbornou spolupráci a výměnu vědeckých poznatků a nakolik tyto vztahy byly specifické a dotýkaly se vědomě česko-slovenské vzájemnosti. Podobně je nutno odlišovat čistě umělecký, společenský neúčastný zájem o Slovensko od umělecky angažovaného a společensky uvědomělého přístupu českých umělců ke Slovensku a naopak. To platí, i když v jiných dimenzích, také o jiných oblastech česko-slovenských vztahů.

Dosud stále opomíjeným aspektem česko-slovenské vzájemnosti zůstává stále otázka hospodářské spolupráce, i když ta pro 80. a 90. léta 19. století neměla zdaleka takový význam a rozsah jako v období po roce 1900, neboť většinou byla omezena jen na nesoustavné, uvědomělé česko-slovenské vzájemnosti cizí kontakty, dané a vymezené pouze příhodnými zeměpisnými a hospodářskými podmínkami. Ale i této oblasti bude třeba v dalším zkoumání věnovat náležitou pozornost, podobně jako spolupráci Čechů a Slováků v dělnickém hnutí, třebaže tuto otázku je nutno sledovat jak se ostatně v převážné většině prací o ní už dělo – v úzkém sepětí s celkovým vývojem slovenského dělnického hnutí.

Zásada komplexního přístupu bude ještě naléhavější v budoucích syntézách o česko-slovenských vztazích na konci 19. století. Ty se budou muset vypořádat s otázkami kvalitativních proměn slovenského společenského pohybu, směřujících od monolitní pasivity k diferencovanému aktivismu, stejně jako s proměnami českého slovakofilského hnutí, vycházejícího původně z úzkého okruhu kulturních pracovníků a spějícího ke zprostředkování politických a hospodářských zájmů části české buržoazie, a vůbec s otázkou celého vývojového procesu česko-slovenské vzájemnosti v 80. a 90. letech v souvztáhnosti s totalitou bouřlivých vývojových změn v hospodářském, sociálním, politickém a kulturním životě českých zemí a Slovenska i celé monarchie.

Jiří Malíš

19. století, ale i o jiných monografiích. Srov. např. E. Kovács, J. Novotný, *Maďari a my. Z dějin maďarsko-československých vztahů*. Praha 1959; *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava 1966; *Slovenská otázka a stredné Európa v novovekých dejinách*. Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica XXII. Bratislava 1971; M. Krajčovič, *Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901*. Bratislava 1971; J. Mésáros, *Vnútorne príčiny rozkladu dualistickej monarchie a postavenie Slovákov v Uhrách*. HČ, XVII/1969, 43–56. J. Tkadlečková-Vantuchová, *Živena – spolok slovenských žien*. Bratislava 1969 aj.

¹³⁶ M. Jeršová, *Andrej Kmet a česko-slovenské vztahy*. Historické štúdie, V/1959, 7–23; J. Mjartan, *Jozef Ludovít Holuby*. Martin 1963.